

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНЬКОГО»
Кафедра західних і східних мов та методики їх навчання

Юмрукуз А. А., Ердогду С.

Методичні рекомендації
з дисципліни «Теоретична фонетика турецької мови» для
самостійної роботи студентів 3-го року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Мова і література (турецька))

Одеса, 2021

Рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського» (протокол № від 2021 р.)

А. А. Юмрукуз, С. Ердогду

Методичні рекомендації з дисципліни «Теоретична турецької мови» для самостійної роботи студентів 3-го року навчання спеціальності 014 Середня освіта (Мова і література (турецька)). Одеса, Магістр. 2021. 51 с.

Рецензенти: кандидат філологічних наук, доцент Демчук А. І.

викладач турецької мови та літератури Норгалієва А. Т.

Методичні рекомендації покликані допомогти студентам 3-го року навчання у виконанні самостійної роботи в межах тем, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни «Теоретична фонетика (основна іноземна мова)» спеціальності 014 Середня освіта (Мова і література (турецька)). Посібник має на меті поглибити знання здобувачів освіти з теоретичної фонетики турецької мови та сприяти формуванню лінгвістичної і соціокультурної компетентностей студентів.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	4
DERS 1. Ses bilgisi ve dalları	5
DERS 2. Ses birimleri ve alt ses birimleri	8
DERS 3. Türkçe seslerinin sınıflandırması	18
DERS 4. Türkçe ses olayları	28
DERS 5. Hece ve çeşitleri	30
DERS 6. Vurgu ve çeşitleri	34
DERS 7. Tonlama ve özellikleri	36
Proje konuları	48
Sınav soruları	49
Kaynakça	50

ПЕРЕДМОВА

Самостійній роботі студентів приділяється особлива увага в умовах реформування системи вищої освіти в Україні.

Відповідно до рекомендацій Ради Європи, освітньо-професійної програми спеціальності та робочої програми навчальної дисципліни «Теоретична фонетика (основна іноземна мова)» результатом вивчення згаданої дисципліни повинна стати здатність розпізнавати та пояснювати мовні засоби фонетичного рівня мови з погляду на їхній функціональний взаємозв'язок; давати визначення та характеристику основним фонетичним поняттям; здійснювати фонетичний та фонологічний аналіз; спостерігати та аналізувати фонетичні явища мовлення; використовувати фонетичні засоби у мовленні відповідно до контексту, ситуації та стилю; зіставляти фонетичні аспекти турецької та української мов. Тому запропоновані методичні рекомендації для самостійної роботи здобувачів освіти спрямовані на поглиблення знань студентів з теоретичної фонетики турецької мови, формування їхньої лінгвістичної та соціокультурної компетентностей під час самостійного опрацювання навчального матеріалу.

Методичні рекомендації містять сім розділів, перелік тем навчально-дослідної роботи, питання до іспиту та список рекомендованої літератури.

DERS 1. Ses bilgisi ve dalları

1. Aşağıdaki makaleyi okuyup ses biliminin ne olduğunu anlatınız. Not alıp aşağıdaki sorulara cevap veriniz.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sesbilim>

- 1) Sesbilim ne ile ilgelenir?
- 2) Sesbilimlerin hangi türleri var? Bunlardan kısaca bahsediniz.
- 3) Sesbilim ile sesbilgisinin arasındaki fark nedir?
- 4) Ses ve söz uyumsal fonoloji ne ile ilgeleniyor?
- 5) Sesbilimin en temel kavramı nedir?

2. Aşağıdaki makaleyi okuyunuz. Not alıp aşağıdaki sorulara cevap veriniz.

<http://dad.boun.edu.tr/tr/download/article-file/273990>

- 1) Sesbilim ve ses bilgisi ayramları nedir?
- 2) Sesbilimin amacı nedir?
- 3) Ses bilgisel yeterlilik ne demek?
- 4) Örtülük konuşma ile açık konuşmanın arasındaki farkı nedir?
- 5) Hangi sesbilimcileri biliyorsunuz?

3. Aşağıdaki makaleyi okuyup anahtar kelimeleri yazınız.

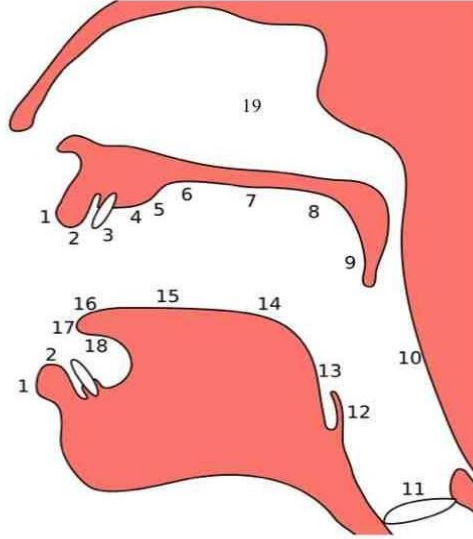
1. Ses Bilgisinin Tanımı

Ses bilgisi, dilin seslerinin oluşumunu, boğumlanmalarını, sınıflandırılmasını, kelimelerdeki sıralanışlarını, ses değişimlerini, hece yapısını ve tonlamayı inceleyen bilgi dalıdır. Konuşma seslerinin nasıl üretildiğini inceleyen *Söyleyiş Ses Bilgisi*, seslerin insan beyninde nasıl algılandığını inceleyen *Dinleyiş Ses Bilgisi* ve sesin havadaki durumunu inceleyen *Akustik Ses Bilgisi* olarak üçe ayrılır.

2. Söyleyiş Ses Bilgisi

İnsanların nasıl konuşma sesi ürettikleriyle ilgili ses bilgisinin alt araştırma alanıdır. Bu bağlamda araştırmacılar konuşma organları üzerine yoğunlaşırlar (Şekil 1). Ancak organların temel işlevinin ses üretme olmadığından hareketle kimi bilim adamları, dilin doğuştan gelmediği yönünde görüş bildirmişlerdir. Akciğerler soluk alıp verme, dil tat alma, dişler çiğneme, kesme gibi işlevlere sahiptirler. Bu görüşü destekleyenlere göre, dil insanın evrim sürecinin bir parçasıdır.

Dilbilimciler konuşma organlarını ikincil işlevine göre bir bütün halinde incelemektedirler. İnsanların tümünde bu organlar, fiziksel kusurlar bir tarafa bırakılırsa, işlevsel olarak aynıdır. Kimilerinin önu sürdüğü gibi diller arasındaki konuşma sesi farklılıkları organların fiziksel yapılarıyla ilgili değildir. Bu, dili konuşanların tercihleriyle bağlantılıdır. Mesela, Türkçedeki [ı] sesinin İngilizcede yer almaması, bir İngilizin bu sesi hiçbir zaman telaffuz edemeyeceği anlamını taşımaz. Bu sesleri çıkarmadaki zorluklar, nöro-psikolojik sebeplere bağlanabilir.

EKLEMLEME YERLERİ (etken ve edilgen)

1. Dış Dudak	11. Gırtlak
2. İç Dudak	12. Gırtlak Kapağı
3. Diş	13. Dil Kökü
4. Diş Yuvası	14. Dil Üstü Arkası
5. Art Diş Yuvası	15. Dil Üstü Önü
6. Ön Damak	16. Dil Palası
7. Damak (sert damak)	17. Dil Ucu
8. Art Damak (yumuşak damak)	18. Dil Ucu Altı
9. Küçük Dil	19. Geniz Boşluğu (kaynak sitede yer almıyor.)
10. Yutak	

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Place_of_articulation (İngilizce aslından Türkçeleştirilmiştir.) (10 Kasım 2007)

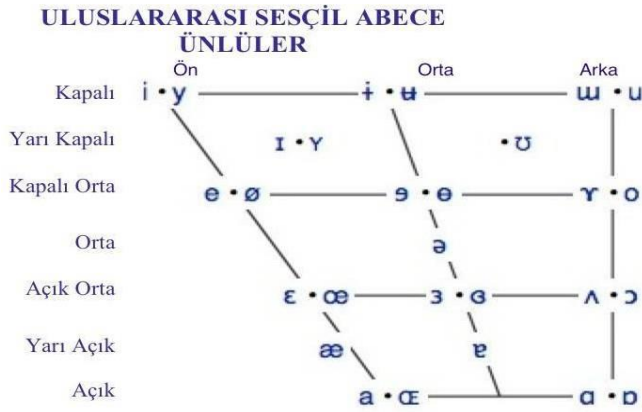
Şekil 1. Konuşma Organları

ULUSLARARASI SESÇİL ABECE (2005)

ÜNSÜZLER

Eklemleme Yerleri	Dudaksıl		Taçsı				Dil Üstü			Dil Kökü		Gırtlak -sil	
	Çift Dudak	Dudak Diş	Diş	Diş Yuvasıl	Art Diş Yuvasıl	Üst Damaksıl	Damaksıl	Art Damaksıl	Küçük Dilsel	Yutak	Üst Gırtlaksıl		
Geniz	m	ɱ	n			ɳ	ɲ	ŋ	ɴ				
Patlamalı	p b	ɸ β	t d			ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ	ʔ	
Sızmalı	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ɟ	x ɣ	χ	ħ	ʕ	ħ	ʕ
Daralmalı	β	u	ɹ			ɻ	j	ɰ				h ɦ	
Çarpmalı	ɸ		r			*			ʀ		*		
Tek Vuruşlu	ɸ̥	v̥	r			ɻ					*		
Yan Sızmalı			ɬ ɮ			*	*	*					
Yan Daralmalı			l			ɭ	ʎ	ɮ					
Yan Çarpmalı			ɭ			*	*	*					

Çizelge 1. Uluslararası Sesçil Abece-Ünsüz çizelgesi (IPA International Phonetic Alphabet)

Çizelge 2. Uluslararası Sesçil Abece-Ünlü çizelgesi (IPA International Phonetic Alphabet)

DERS 2. Ses birimleri ve alt ses birimleri

1. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız ve bu sorulara cevap veriniz (Eker S. Türkçenin sesbirimleri ve belirgin altsesbirimleri).

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/73615>

1. Ses birim ve Yazıbirim Karşılıklığı nedir?
2. Altsesbirim nedir?
3. Sesbirimlerin sınıflandırılmasından bahsediniz.
4. Ünlü ve ünsüz ses birimlerinden bahsediniz.
5. Ses birimlerinin tek sınıflandırması var mı acaba?

2. En küçük ortak metodu ile bulduğunuz 20 tane kelime hazırlayınız ve onların ayırt edici özelliklerinden bahsediniz.

3. Aşağıdaki metni okuyup sesbirimin çeşitlerinden bahsediniz.

SESBİRİM

- Asıl ve yardımcı biçimbirimde bulunup anlam veya işlev ayırıcı özelliğe sahip olan sesler, sesbirim sayılır. Her sesbirimin anlam veya işlev ayırıcı olmayan değişkeleri bulunabilir. Bir sesbirimin böylesi değişkelerine alt sesbirim adı verilir. Anlam ayırıcı veya işlev farklılaştırıcı olmayan dil birimi değişkelerinin birbiri yerine kullanımı, nöbetleşme terimiyle adlandırılır. Örnek: ağacı/ağacı, kurtu/kurdu, birader/bilader, çağır-/çığır-
- Ses birimler, parçalı sesbirimler ve parçalarüstü sesbirimler olarak ikiye ayrılır. Parçalı sesbirimler özel, parçalarüstü sesbirimler ise geneldir. Parçalı sesbirimler işitilir, genel olarak yazıya yansıtılır. Parçalarüstü ses birimler ise işitilir ama genel olarak yazıya yansıtılmaz.

4. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız.

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA FONETİK LABORATUVARLARININ ÖNEMİ

Leylâ KARAHAN

Ağız araştırmaları, derleme ve çözümlleme çalışmalarıyla başlar. Ortaya konan metinler, gramer, etimoloji, tarih, etnoloji, sosyolingüistik, psikolingüistik gibi pek çok alan için temel veri durumundadır. Bir bölgenin ağız özellikleri, ağız-ağız, ağız-yazı dili etkileşimleri, bölgesel ağız eğilimleri, ağız coğrafyası, ağız-yerleşme tarihi, ağız-etnik yapı, ağız-cinsiyet ilişkileri, ağız tutumları gibi konularda hareket noktası hep derleme metinleridir. Derleme çalışmaları, derlemenin amacına göre belirli yöntemlerle yapılır. Yörenin, kaynak kişinin ve sohbet konularının belirlenmesi, derleme şartlarının oluşturulması gibi hususlar, bu yazının konusu dışında olduğu için üzerinde durmuyorum. Ancak derleme sırasında iyi bir kayıt cihazına olan ihtiyaçı, konumuzla ilgili olduğu için vurgulamak isterim. Giese'nin 1902-1904 yıllarında beş kilo ağırlığındaki bir kayıt cihazıyla Konya'da yaptığı derlemeler dışında (Demir, 1999:80) Türkiye'deki derleme çalışmalarında 1950'li yıllara kadar cihaz/alet kullanılmamış, kaynak kişinin konuşması, konuşma anında kâğıda kaydedilmiştir. Mesela Caferoğlu'nun derlemeleri böyledir. 1950'li yıllardan itibaren derlemelerde kayıt cihazı kullanılmaya başlanmıştır. Zeynep Korkmaz, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki derleme çalışmalarında kısmen kayıt cihazı kullanmış, ayrıca Tahsin Banguoğlu'nun 1938 yılında plağa alınan kayıtlarından da yararlanmıştır (1994: VII; ilk baskı 1959). Bugün ise iyi bir kayıt için son teknolojik donanıma sahip, sesleri tam olarak yansıtan aletleri kullanmak artık zorunlu olmuştur. Bir yörenin ağız özelliklerini tespit için yapılacak çalışmaların derlemeden incelemeye giden sürecinde en zorlu aşama, kaydedilenlerin çözümlenmesi işidir. Bu aşamada; sağlıklı çözümlmeyi etkileyecek araştırmacıdan kaynaklı birtakım sorunlarla, olumsuzluklarla karşılaşılabilecektir. Bunlar nelerdir?

Mevcut çalışmalarda çözümllemenin cihazla değil, araştırmacı tarafından yapıldığı bilinmektedir. O hâlde araştırmacının, sesleri hiç olmazsa aslına yakın algılayan bir kulağa sahip olması gerekir. Bu, ağız araştırmalarında bir ön şart olarak zikredilmesine rağmen ne yazık ki bu zorlu sürece talep fazla olmadığı için ön şart da tam olarak uygulanamamıştır. Onun için mevcut çalışmaların bir kısmına ihtiyatlı yaklaşmak mecburiyeti doğmaktadır.

Derleme metnlerinin güvenilirlik derecesi, bu metinlere dayalı bütün çalışmaların da güvenilirliğini belirler. Çünkü yapılacak doğru yorumlarda, verilecek isabetli hükümlerde temel malzeme son derece önemlidir. İnsan kulağının algılama sınırı, kişisel algı yetisi gibi faktörlerle ağızlardaki seslerin niteliklerini kulak yoluyla belirlemek tam olarak mümkün değildir. İşitme ve sesleri algılama yetersizliği, bir yörenin ağız özelliklerinin yanlış olarak belirlenmesine yol açacağı gibi farklı disiplinlerin bu metinlerden hareketle yapılacak çalışmalarını da olumsuz etkileyecektir. Mesela bir yörede var olduğu iddia edilen ama aslında bulunmayan bir sesten hareketle bir tarihçi o yörenin yerleşme tarihi ile ilgili birtakım yanlış yorumlarda bulunabilir. Bu yanlış yorum, bir başka çalışmada mesela sanat tarihinde kullanıldığında o yörede bulunan bir tarihî eserle ilgili hatalı bir hükmün verilmesine yol açabilir. Bu bakımdan kayıtların çözümlenmesi işi, ağız araştırmalarının en önemli basamağıdır.

Bir ağız araştırmacısı, incelediği yöre ağzının ses, yapı, söz dizimi, söz varlığı özelliklerini tespit etmek üzere yola çıkar. Amacı söz varlığı olan bir çalışmada, seslerin metne tam olarak yansıtılamaması, genellikle araştırma için önemli bir engel sayılmaz. Mesela sözlükte yer alması gereken “yük gibi görmek” anlamlı yüksünmek kelimesinin ses yapısı bakımından hangi varyantları olursa olsun sonuçta anlam değişmeyecektir. Varyant, sadece kelimenin ait olduğu ağız veya ağızları, ağız bölgesini işaret eder. Söz dizimini hedefleyen bir ağız çalışmasında da mesela devrik cümle yapılarını tespit etmek için sesle ilgili varyantların önemi olmayabilir. Aynı şekilde eklerin sesle ilgili varyantları, yörede kullanılan eklerin tespitini engellemez. Ancak bunların hiçbiri, kayıtların doğru çözümlenmesi gerektiği gerçeğini değiştirmemektedir. Ağız özellikleri, bütünüyle sağlam metinlere dayalı olmalıdır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında hem ünlü hem de ünsüz sayısı, ölçünlü Türkiye Türkçesindekinden fazladır. Ünlülerde kalınlaşma-incelme, düzleşme-yuvarlaklaşma, daralma-genişleme olayları sırasında ortaya çıkan ara ünlüler, ağızlarda ünlü sayısını artırmıştır. Sağır 2008’de yer alan 30 ünlü, kulak yardımıyla çözümlenmiş metinlerden tespit edilmiştir (2008:564). Bu hususta en sağlam bilgiyi verecek olan, fonetik laboratuvarlarıdır. Nitekim Coşkun 2007’de verilen 51 ünlülük liste, fonetik

laboratuvarlarından elde edilmiş sonuçları yansıtmaktadır (2007: 304). Coşkun'un 16 ağız üzerinde yaptığı araştırmaya göre önde /i/ ünlüsünün 7, /e/ ünlüsünün 7, /ü/ ünlüsünün 5, /ö/ ünlüsünün 4, /a/ (ince) ünlüsünün 5; merkezde/ortada /ı/ ünlüsünün 3, /i/ (/ı/-/i/) ünlüsünün 2, /u/ (/u/-/ü/) ünlüsünün 4, /o/ (/o/-/ö/) ünlüsünün 3; arkada /a/ ünlüsünün 3, /u/ ünlüsünün 4, /o/ ünlüsünün 4 dilimde varyantları oluşmaktadır/üretilmektedir. (2007:301-309).

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ünsüz çeşitlerinin anlatıldığı Sağır 1997'de, 21 ağız çalışmasında yer alan 61 ünsüzün niteliklerinden söz edilir. Bu ünsüzler de kulakla çözümlenmiş metinlerden tespit edilmiştir. Ünlüyle ilgili laboratuvar çalışması yapan Coşkun'un ağızlardaki ünsüzler hakkında laboratuvara dayalı bir çalışması yoktur (1997:391-409). Bu çok sayıdaki ünlü ve ünsüzlerden karakteristik olanlar, ayırıcı ve belirleyici nitelikleri bulunanlar ağız sınıflandırmalarında ve ağız atlaslarının hazırlanmasında ölçüt olarak kullanılır. Bazı ağızlarda sadece belirli yörelere özgü ünlü ve ünsüzler bulunmaktadır ki bunlar, o ağız diğerlerinden ayırır.

Türkiye Türkçesi ağızlarına dayalı derleme-inceleme içerikli çalışmaların inceleme bölümlerinde verilen belirli bazı ara seslerin tespiti ve tanımlanması sorunludur. Ağız sınıflandırmalarında ve ağız atlaslarının hazırlanmasında kullanılan/kullanılacak olan ölçütlerden de sonuçları bakımından en tartışmalı olanlar, fonetik ölçütlerdir. Çünkü bu çalışmaların hepsi, kulak yardımıyla çözümlenmiş metinlere dayanmaktadır. Bu yolla çözümlemenin ağız araştırmalarını etkilediği varsayımını araştırmak üzere, bir grup yüksek lisans öğrencisine aynı CD'den çözümlene çalışması yaptırdım. Öğrencilerin hazırladığı metinler arasında, özellikle ses düşmelerinin ve ünlü uzunluklarının algılanmasında, birden fazla boğumlanma noktası olan ünlü ve ünsüzlerin ayırt edilmesinde farklılıklar olduğunu gördüm. Bunlardan hangisinin gerçeğe daha yakın bir çözümlene metni olduğunu yaklaşık olarak anlamak elbette mümkündür. Ancak sonuçları fonetik laboratuvarlarında test etme imkânı olabilseydi, araştırma bilimsel bir zemine oturtulabilirdi. Korkmaz da Güney-Batı Anadolu Ağızları (Ses Bilgisi Fonetik) adlı eserinin ön sözünde araştırmasının "bazı ses bilgisi olaylarının işitme bakımından diğer kulaklara göre kaygınlık göstermesi dolayısıyla" bölge ağzının fonetik yapısını en ince ayrıntısıyla

aksettirme imkânından henüz uzak bulunduğunu, ne kadar titiz çalışılırsa çalışılsın böyle eserlerde yanılmalar olabileceğini belirterek fonetik laboratuvarların önemine değinmiştir (1994: XII).

Şimdi de Türkiye Türkçesi ağızlarında ayırıcı, belirleyici niteliği olan bazı seslerden ve bunların mevcut çalışmalardaki sorunlarından söz etmek ve özellikle hangi seslerde fonetik laboratuvarlarına ihtiyaç olduğu sorunu üzerinde durmak istiyorum.

Yarı Kalın /á/, /í/, /ó/, /ú/ Ünlüleri

Bunlardan /á/ ünlüsü /e/-/a/ arası; /í/ ünlüsü /i/-/ı/ arası; /ó/ ünlüsü /ö/-/o/ arası; /ú/ ünlüsü de /ü/-/u/ arası bir ünlüdür. Ağızlarda bu ünlüler farklı konum ve şartlarda oluşur. Ağızlar için karakteristik olan sadece /g/, /ğ/, /k/, /ŋ/ ön damak ünsüzleri yanında ortaya çıkan yarı kalın ünlülerdir. Bunlar mesela İç Anadolu ve çevresi ağızlarını diğerlerinden ayırır (g_ormek, g_ul, ağri, k_oy, yuŋ vb.). Sorun, mevcut çalışmalarda yarı kalınlığın bazen tam kalınlık olarak işaretlenmesidir ki bu da Doğu Karadeniz ağızlarının bir kısmında yine aynı ünsüzler yanında görülen tam kalınlaşma ile karışmakta, üstelik bu ağızlarda ünsüzler orta damağa kaymamaktadır (g_ormek, k_ofte vb.). İşte bu noktada fonetik laboratuvarlarına ihtiyaç vardır.

Kapalı /e/ Ünlüsü

Bu ünlü /e/-/i/ arası bir ünlüdür. Üçok, Genel Fonetik adlı eserinde kapalı /e/'yi, “boğumlanması sırasında çene açısının /i/'de olduğundan biraz daha açık olan, /i/'ye en yakın kapalı bir ünlü” olarak tanımlar (1951: 68). Bazı ağızlarda ilk hecede duyulan de-, ét-, bêl, bêş, bêz, êki, êl “halk”, êr “erken”, êr “erkek”, êr- “varmak”, êşik, êşit-, gêce, geç-, g_eç, g_eri, g_et-, g_etir-, v_er-, y_e-, y_edi, y_el, y_er y_et-, y_etmiş kelimelerindeki /e/ ünlüsü, tarihî metinlerin çoğunda kapalı /e/'li kabul edilir. Bu sesin, ağızlar arasında belirleyici bir konumu vardır. Mesela Doğu Karadeniz ağızlarında kapalı /e/ genellikle duyulmaz. Ancak bu sesin ağızlardaki dağılımını göstermek sorunludur, Çünkü kapalı /e/ kulakla çok zor algılanan bir sestir. Sorunun sebeplerinden biri budur. Diğer bir sebep ise tarihî lehçelerde de kapalı /e/'lidir varsayımından hareketle yukarıda zikrettiğimiz kelimeleri ses kaydını dikkate almadan kapalı /e/'li okumak ve kaydetmektir. İncelediğim bir ağız çalışmasında neredeyse bütün /e/'lerin kapalı /e/

olarak gösterilmesi, sorunun derecesini göstermek bakımından önemlidir. İşte bu noktada fonetik laboratuvarlarına ihtiyaç vardır.

Açık /e/ Ünlüsü (/ä/)

Açık /e/ ünlüsü, /e/-/a/ arası, /e/'den daha geride boğumlanan bir sestir. Üçok 1951'de açık /e/'yi şöyle tanımlanmıştır: “Bu fonemin artikülasyonunda ağız kanalı ve dudaklarla çene açısı hemen hemen /a/ durumuna yakın bir derecede açıktır; dil kabarıklığı da fevkalade azdır.” (1951: 69). Gemalmaz, açık /e/ ünlüsünü, “normal /e/ ünlüsünden çene açısının nispeten genişlemiş olmasıyla ayrılan” bir ses olarak açıklar ve bu ünlü, /a/'nın incilmesi veya /e/'nin genişlemesi ile oluşmuştur ifadesini kullanır (1995: 75). Açık /e/, yoğun olarak Akdeniz, Ege, Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi ile Marmara Bölgesi'nin Kocaeli ve Sakarya ağızlarında genellikle ilk hecede duyulur ve bu ağızlar için karakteristiktir. Ölçünlü dilde sıklık derecesi yüksek olan eski, ev, elli, belli kelimeleri bu ağızlarda açık /e/'lidir. Buradaki sorun, açık /e/'nin yarı kalın /a/ ünlüsü ile karıştırılmasıdır. Bu iki ünlünün, boğumlanma noktaları bakımından birbirine yakın olması karışıklığa sebep olmakta, iki ses arasındaki fark kulak yoluyla tam olarak belirlenememektedir. Kalınlaşma, yörenin bir eğilimi değilse mutlaka fonetik bir sebebe dayanır. Çünkü karakteristik olan yarı kalın /a/, açık /e/'den farklı olarak damak ünsüzleri /k/, /g/, /ğ/, /ŋ/ yanında ortaya çıkar. Dolayısıyla iki ünlü aynı değildir. Mesela eski kelimesinin ilk ünlüsü farklı çalışmalarda äski/äski şeklinde bir açık /e/'li, bir de yarı kalın ünlülü gösterilmiştir. Hâlbuki bu kelimedede yarı kalın bir ünlünün ortaya çıkması için şartlar ve konum elverişli değildir. Yani kelimedede damak ünsüzü yoktur ve kalınlaşma örnek verilen yörenin bir eğilimi değildir. Bu sebeple kelimenin äski şeklinde okunması gerekir. İşte bu noktada fonetik laboratuvarlarına ihtiyaç vardır.

Geniz Ünlüleri: /ã/, /ẽ/, /ĩ/, /õ/, /ũ/, /ũ'/

Bu ünlüler, geniz ünsüzlerinin çeşitli sebeplerle düşmesiyle oluşur. Düşen geniz ünsüzü ses değerini yanındaki ünlülerden birine aktarır (Korkmaz, 1994: 24-25; ilk baskı 1956). Bu sırada geniz yolu açıktır. Üçok 1951'de geniz ünlülerinin genizde ve ağızda oluştuğu belirtilerek şu açıklama yapılmıştır: “Oynaklanma sırasında damak perdesi son derece aşağıya sarkmıştır; fakat buna karşılık dil de derin durumda bulunur.

Öyle ki ciğerlerden gelen nefes hem ağız kanalından hem de burun yolundan geçer.” (1951: 78-79). Türkçede asli geniz ünlüsü yoktur. Bu ses ağızlarda damak /n/’sinin daha çok iki ünlü arasında düşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Geniz ünlüleri, bu sesin duyulma derecesinin azaldığı bazı Batı Grubu ağızlarında duyulur. Genizsileşme genellikle /a/ ünlüsünde meydana gelir (yalâız, baã, saã, bunûla vb.). Kulakla zor algılanan bu sesin mevcut çalışmalardaki durumuna -eğer laboratuvar yardımı yoksa- ihtiyatla bakmak gerektiğini düşünüyorum.

Damak Ünsüzleri /g/, /k/

TTA’da en fazla çeşitlilik gösteren ünsüzler /g/ ve /k/’dir. Bu ünsüzlerin ön damaktan başlayarak, orta, arka ve dip damakta boğumlanan varyantları ağızlar için önemli ölçütlerdir. Boğumlanma noktaları bakımından birbirine yakın olan bu sesler, ağız araştırmalarının çoğunda karıştırılabilmektedir. Bu sebeple sadece /k/, /g/ ünsüzlerinin ağızlardaki durumu ile ilgili müstakil bir çalışma bile yapılabileceğini düşünüyorum. Ağızlara özgü olan ve farklı noktalarda boğumlanan /g/, /k/ ünsüzleri şunlardır:

Dip Damak/Gırtlak /g/, /k/ Ünsüzleri: Araştırmalarda bu ses, birbirinden farklı ifadelerle tanımlanmıştır: arka damak, gırtlığa daha yakın, arka damakta boğumlanan /g/ ve /k/’dan daha geride, art damak kökünde, küçük dil civa- 90 Ağız Araştırmalarında Fonetik Laboratuvarlarının Önemi rında çıkan, gırtlığa oldukça yakın, arka damak, art damak gırtlak arası, dip damak, gırtlak vb. Bu ses daha çok Doğu ve İç Anadolu ağızlarında duyulur (gız, kıra vb.).

Dip damak ünsüzleri, çalışmaların çoğunda arka damakta boğumlanan /k/ ve /g/ ünsüzleri ile karıştırılmıştır. Ağızlar için belirleyici bir ölçüt olan bu sesin doğru tespit edilemeyişinin sınıflandırma ve atlas çalışmalarını olumsuz etkileyeceği açıktır. İşte bu noktada fonetik laboratuvarlarına ihtiyaç vardır.

Orta Damak /g/, /k/ Ünsüzleri: Bu ünsüzler, orta damakta boğumlanan seslerdir. Yarı kalın /á/, /í/, /ó/, /ú/ ünlüleri yanında bulunur. Bu ünlülerin kalınlaşmasına sebep olan ön damak /g/ ve /k/ ünsüzleri, ünlülerle birlikte kendilerini de orta damağa doğru çeker. İç Anadolu Bölgesi ve çevresindeki ağızlar için karakteristik ünsüzlerdir (g óçmen, g úń, k ótü, k óy, g úzel vb.). Bu ünsüzlerin bazı çalışmalarda ön, bazılarında

arka damak ünsüzü olarak gösterilmesi, tespiti sorunlu hâle getirmektedir. İşte bu noktada fonetik laboratuvarları önem taşımaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında ölçünlü dilde bulunmayan başka ara sesler de vardır. Bunların çoğu kulakla ayırt edilebilen seslerdir. Mesela /r/ ünsüzü, Artvin ve Rize ağızlarının alt gruplarını belirleyen önemli bir ölçüttür. Günay, Rize ağızlarıyla ilgili çalışmasında bu ünsüzü, /r/'nin ön damak bölgesine kayarak titreliğini kısmen yitirmesiyle doğan bir ünsüzdür, şeklinde nitelendirir ve bu sesin Rize'nin doğusunda duyulduğunu belirtir. Acar da bu ünsüzü, dil normal /r/ ünsüzündeki durumundan biraz daha geriye çekilmiş, dil ucu orta damağa doğru kalkık, fakat temassız ve hareketsiz, dil sırtı oldukça kabarık bir durumda iken telaffuz edilen bir ünsüz olarak açıklamaktadır. var, sura “sonra”, isdiyurum (Acar, 1972: 185); arāyrem, yoğurt (Günay, 2003: 87; ilk baskı 1978). Bu ünsüzün tespitinde sorun yoktur. /h/, /η/, /ç/, /ç/, /yh/ ünsüzleri ile patlamalı gırtlak ünsüzü de ağızlar için karakteristik seslerdir. Ancak bunların tespitinde fazlaca sıkıntı görülmemektedir.

Ünsüz düşmesinin önceki aşaması ünsüzün silikleşmesidir. Ağız araştırmalarında bu olay, ünsüzün altına konulan bir işaretle belirtilmektedir. Silinmekte olan ünsüzün varlığını kulak yoluyla tespit etmek çok zordur. Bu sebeple mevcut araştırmalardaki verilerin çoğu kanaatimce yeterli derecede sağlıklı değildir. Ağızlarda, ünlü uzunluklarının tespiti de sorunlu olabilmektedir. Bu konuda yaptığımız bir araştırmada aynı kayıt birden fazla öğrenciye çözümlenmiş, özellikle uzun ünlüler konusunda farklı tespitler ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada uzun olduğu birden çok araştırmacı tarafından kabul edilen bir ünlü, bir araştırmacı tarafından kısa olarak işaretlenmiştir.

Ağızlarda asli ünlü uzunluğunun tespiti, Türkçenin ses tarihiyle yakından ilgilidir. İkincil uzunlukların tespiti ise, ses olaylarının kelime üzerindeki etkisini göstermek bakımından önemlidir. Yanlış işaretleme, bu bilgilerin ortaya çıkmasını engelleyecektir. Ağızlarda üzerinde en az durulan konu; vurgu, ton, ezgi gibi parçalarüstü birimlerdir. Hâlbuki ağızlar, sözlü dillerdir ve parçalarüstü birimler bakımından incelenmeye muhtaçtır. Öyle ki parçalarüstü birimler, bazı ağızları karakterize eden özelliklerdir. Korkmaz, Bartın ağızlarında cümle sonuna rastlayan

kelimelerin son hecelerinin hemen her zaman yükselen bir ton ile bittiğini tespit etmiştir (1994: 11; ilk baskı 1965). Kişisel gözlemlerime dayanarak Kilis ağızlarının vurgu, ton, ezgi gibi parçalarüstü birimlerin bu yöre için ayırt edici bir özellik olduğunu söyleyebilirim. Ağızlarda parçalarüstü birimlerin tespiti, kulakla neredeyse imkânsızdır. Hâlbuki bunların ağızları ayırmada çok önemli rolleri vardır. Bu bakımdan ağız araştırmaları alanında gelecekte yapılması gereken önemli işlerden biri de Türkiye Türkçesi ağızlarının parçalarüstü birimler bakımından dağılımını tespit etmek olmalıdır. İşte bu noktada da fonetik laboratuvarların önemi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak ağız araştırmalarında ara, hatta ana seslerin tespitinde fonetik laboratuvarlarının kullanılmayışı, metin çözümlemeden başlayıp yorumlama ve hüküm verme aşamasında da kendisini gösteren bir dizi yanlışlığın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kayıtların tamamı olmasa bile hiç olmaza çok az bir kısmında fonetik laboratuvarları kullanılarak yöre ağzının seslerini tanımak, metni daha sağlam hâle getirecektir.

Kaynaklar

Acar, T. (1972) Artvin ve Yöresi Ağızları, Erzurum (Atatürk Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Coşkun, V. (2007), “Batı Anadolu Ağızlarının Ünlü ve Allofonları”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 24-29 Eylül, İzmir 2000, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 301-340.

Demir, N. (1999), “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”, Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 78-87.

Gemalmaz, E. (1995), Erzurum İli Ağızları, C: I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Günay, T. (2003; ilk baskı 1978) Rize İli Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (1994; İlk baskı 1956), Güney-Batı Anadolu Ağızları (Ses Bilgisi Fonetik), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (1994; ilk baskı 1965), Bartın ve Yöresi Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Sağır, M. (2008) “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Ünlü Varlığı”, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/3 Spring, s. 563-578.

Sağır, M. (1997), “Anadolu Ağızlarında Ünsüzler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1995, TDK Yayınları, Ankara, s. 391-409.

Üçok, N. (1951), Genel Fonetik, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Ders 3. Türkçe seslerinin sınıflandırılması

1. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız ve sözüğünün hangi konumunda hangi ünsüzler olamaz diye açıklayınız.

<https://www.edebiyatokulu.org/2015/12/unsuzler-ve-ozellikleri.html>

2. Türk ve Ukrayna sesleri karşılaştırarak ortak bir tablo hazırlayınız.

3. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız.

*NA DİLİ TÜRKÇE OLMAYANLARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE TELAFFUZ
PROBLEMİ
İsmet ÇETİN**

Dil, kendi kuralları içinde kurallı olma hâlini ve bu hâli içinde karmaşıklığı da olan bir yapıdır. Kendi diliyle konuşan, yazan ve okuyan kitle, dille ilgili sistemli olmayan bilgileri eğitim yoluyla edinir ve davranışa dönüştürür. Ana dilini kullanan kitle, içine doğduğu dili ve kültürel kodların saklanıp taşındığı dil ürünlerini bilmekte; unsur/nesne, fiil veya kavramın seslerini tanımakta ve ona göre kelimeleri/kavramları anlamlandırmakta, anlamakta, anlatmaktadır. Bu genel tespit bütün dillerde olduğu gibi Türkçe için de geçerlidir. Ancak, 19. yüzyıla gelindiğinde Türkçeye ilgili problemler sezilmeye başlanmış ve buna bağlı olarak dil tartışmaları ortaya çıkmıştır. Devletin zayıflamasıyla belirginleşen eğitim alanındaki problemler, 19. yüzyılın ortalarında yeni tedbirlerin alınması zaruretini doğurmuştur. Türkçe alanında tespit edilen problemlerin çözümüne yönelik politikaların üretilmesi 1895 yılında S. Abdülmecid dönemindeki eğitim reformuyla başlamıştır. Bu reformla Türkçe derslerine önem verilmiş ve böylece eğitimde millîleşmeye doğru bir adım atılmıştır (Kodaman, 1991: 62).

Türkçe öğrenim, özellikle Türkçe okuryazarlık probleminin giderilmesine yönelik çabalar ise 1861 yılında sistemli bir yapıya bürünür. “Maarif Nezaretinin Vazifelerine Dâir Mevâd” adı altında Maarif Nezareti’ne gönderilen 3 Mart 1861 tarihli tamimde; okullar sıbyan mektepleri, çeşitli fenlere ait mektepler ve rüşdiyeler olarak üç dereceye ayrılmış, ayrıca sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde eğitim dilinin

Türkçe olması esas kabul edilmiştir. Türkçe eğitimin zorunlu olduğu bu yapılanmadan sonra 1869 Nizâm-nâmesi'ndeki "Memleketin ticaret ve servetinin gayr-i Müslümlerin eline geçmesi ve böylece Müslüman halkın mahrumiyetine sebep olmaktadır. Bu yüzden yalnız zenginlerin evlâdının tahsiline mahsus mekâtib-i idâdiye teşkilâtından ziyade, vilâyetlerde halk çocuklarına hiç olmazsa Türkçe okuyup-yazma ve dört işlemi bilecek kadar tahsil verecek mekâtib-i iptidâiyenin teşkili maârifî yayma siyasetine uygundur" (Kodaman, 1991: 68) cümlelerinden de anlaşılacağı gibi temel Türkçe diyebileceğimiz bir uygulamaya ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyacın giderilmesi için merkezî hükümet tarafından politika üretilip uygulamaya geçildiği, bu uygulama için Türkçe programının yapıldığı bilinmektedir.

Kısmen, devletin imkânları ölçüsünde hayata geçirilen yeni eğitim politikası doğrultusunda İstanbul Sultanisi'nde okutulan Türkçeyle ilgili dersler şunlardır: "Kıraat ve Yazı", "Kıraat ve İmlâ", "Muhtasar Sarf-ı Türkî (Türkçe Grameri)", "Sarf-ı Osmanî (Osmanlı Grameri)", "Kıraat-ı Türkiye Ezber ve İmlâ", "Nahv-ı Osmanî (Cümle Kuruluşu)", "İmlâ, Kıraat ve Ezber" (Kodaman, 1991: 142). Derslerden anlaşıldığı üzere öğretilen konular içinde okuma, yazma ve gramer bilgilerinin verildiği görülmektedir. Müstakil bir sesletim/telaffuz/diksiyon/güzel konuşma gibi bir ders olmamasına rağmen dersin muhteva itibarıyla fasih Türkçe/edebî Türkçenin konuşulmasının sağlanmaya çalışıldığını biliyoruz.

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Osmanlı döneminde farklı uygulamalara sahne olan öğretim, standartlaşmıştır. Standartlaşan programların içinde Türkçe ve edebiyat programları da bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkçe-Türk dili ve edebiyatı derslerinde, Türkçe konuşma eğitimiyle ilgili; duygu ve düşüncelerini karşısındakilere doğru ve güzel biçimde sözle anlatmak, topluluk karşısında etkili konuşma becerisi kazanmak, konuşmada içeriğe uygun seslendirme yapmak, kelimeleri tam ve doğru şekilde seslendirmek (boğumlama), yerel ağız özelliklerini bırakarak standart Türkçeye uygun konuşmak, konuşma becerisini geliştirmek gibi konuların amaçlandığı bilinmektedir. Dört temel davranıştan biri olan konuşma becerisi, ilk, orta ve yüksekokullar seviyesinde farklı ders adlarıyla kazandırılmaya çalışılmaktadır. Zira hem İmparatorluk Dönemi'nde hem

de Cumhuriyet Dönemi'nde yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılık ortadan kaldırılmamıştır. Bu sebeple dil eğitimi/öğretimiyle ilgili çalışmalar söz konusu farklılığı ortadan kaldırmak için yapılmaktadır.

Ana dili Türkçe olanlara Türkçenin öğretilmesi ve dolayısıyla Türkçenin doğru telaffuz edilmesiyle ilgili politikalar üretilip uygulanırken Türkçenin yabancılara öğretilmesi için de çalışmalar yapılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lugâti't-türk* adlı eserinden günümüze gelinceye kadar Türkçe'nin öğretilmesi ve bu çerçevede şüphesiz Türkçenin telaffuzuyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır (Şen, 2019: 3-8; Onan, 2017: 43-79). Türkiye'de, ana dili Türkçe olanlara yönelik yapılan çalışmalar, yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenenlere yönelik olarak da hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Ana dili farklı olan kitle, ana dili dışındaki dil/dillerin kurallarını sonradan öğrendikleri veya öğrenmeye çalıştıkları için farklı kültür alanında bulunmanın dezavantajıyla zorlanmakta ve hatta zaman zaman öğrenmekte başarısız olmaktadır. Ana dili Türkçe olmayanların Türkçe karşısındaki tavırları için de bu söylenebilir.

Türkçe dil bilgisinin dilin kuralları çerçevesinde formüle edilmiş bilgilerle öğretimi öğrenilmesi kolaylaştırmıştır. Ancak bir dili konuşmada, telaffuzda aynı kurallar geçerli olmaz. Ses ile ses işaretlerinin farklılığı gibi, dil bilgisi kurallarını öğrenmek/öğretmek ile o dilin seslendirilmesini öğrenmek/öğretmek farklıdır.

Ana dili Türkçe olmayanların Türkçeyi telaffuz etmelerindeki problem, dili kullananın anlama ve anlatma becerisini doğrudan etkilemektedir. Birçok ülkede Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt dışında açtığı eğitim kurumları, özel kurslar ana dili Türkçe olmayanlara Türkçeyi öğretirken, Türkçenin seslendirilmesini de öğretmeye gayret ederler.

Ancak başta Ana dili Türkçe olmayanlar ile Türkçenin başka lehçelerini konuşanlar, Türkiye Türkçesindeki bazı sesleri çıkarmakta güçlük çekmektedirler. Zira her dil, "kendi kurallarına, yapısına uygun en pratik, en kolay söyleyişlere" yönelmekte (İlhan, 2001) ve dolayısıyla o dili kullananlar Türkçeyi de kendi kalıplaşmış düzeydeki ifade yapılarına uygun olarak telaffuz etmektedir. Ana dili Türkçe olmayanların (Türk lehçeleri dâhil) Türkçe öğrenirken karşılaştıkları problemlerin başında okuma ve

telaffuz problemleri gelmektedir. Türkçe öğrenenler, ister okumada ister konuşmada olsun, gördükleri ses işaretlerini ve duydukları sesleri kendi ses sistemlerine uygun olarak seslendirmektedir. Bu durum hem anlatmayı hem de anlamayı zorlaştırmaktadır. Bağdat Üniversitesi'nde yapılan bir çalışmada Türkçe/Türkiye Türkçesi öğrenen öğrencilerin karşılaştıkları telaffuz problemlerinden bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

a. Kelimelerin ilk hecelerindeki kalın seslileri telaffuzda güçlük çekmekte ve ilk hecedeki kalın seslileri genellikle incelterek telaffuz etmekte: *akraba-ekraba, cumacüm'e, davet-devet, grup-grüp, kahvekehve, kıyas-kiyas, telefon-telefön, tıpkı-tipki, vadi-vedi, vak'a-vek'a, vatanveten...*

b. Ön dil seslileri ya da ön seslilerde (e, i, ö, ü) telaffuz problemi yaşanmaktadır: *bölge-bolge, edebiyat-edabiyat, ifade-ıfada, kaset-kasat, resim-rasım, şair-şair, şekil-şekil, tehlike-tahlıke, tekerrür-tekerrur, teklif-taklîf, zeki-zaki, zeytin-zeytın/zeytun...*

c. Düz seslilerin telaffuzunda zorlanmalar da kelimelerin telaffuzu farklılık göstermektedir: *taraf-teref, târif-teerif, sultan-sültan...*

d. Ana dili Arapça olan öğrenciler “o, ö, u, ü” seslerini ayırmakta zorlanmaktadırlar: *görüŖ-goruŖ, dünya-dunya, grup-grop, dolap-dulap, balkon-balkun, sohbet-söhbət, sur-sor, sokak-sukak, randevu-randevü, ruhroh, rüzgâr-ruzgar, özür-ozür, otomobil-otomubil, müşteri-möŖteri, nurlunorlu, mehzun-mehzün, meŖgul-meŖgül, modern-möderin, muayene-moayene, muhabbet-mohabbet, muhasara-mohasara, muhayyile-mohayyile, musallatmüsallat...*

e. Dar ve geniş seslerin telaffuzunda zorlanıldığı tespit edilmiştir: *golgul, oda-ode, beyaz-bayaz, sebil-sabil, selam-salam, sahil-sehil, sahip-sehip, doktor-duktor, çorba-çurba...*

Ana dili Arapça olan öğrencilerde tespit edilen telaffuz kusurlarıyla ilgili değerlendirme yapıldığında; öğrencilerin başta “a” harfinde İngilizce telaffuzu dikkate alarak seslendirdikleri görülmüştür. Bunda Türkçenin ‘yabancı dil’ olarak öğrenilmesi ve İngilizcenin Türkçeden önce öğrenilmiş/öğretilmiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir (Abdullah, 2018). Bunun dışında Arapçada bulunup Türkçede bulunmayan “ق, و, ء, ث, ح, خ, ذ, ص, ض, ط, ظ, ع, غ” veya Türkçede bulunup Arapçada

bulunmayan “ç, g, ğ, j, p, v, ı, o, ö, ü” seslerinin telaffuzunda zorluk çekilmektedir. Hem Türkçede hem Arapçada bulunan “(n) ن, (m) م, (l) ل, (k) ك (f) ف, (ş) ش, (s) س, (z) ز, (r) ر, (d) د, (c) ج, (t) ت, (b) ب, (y) ی (h) ه” sesleri en kolay sesler arasında yer almaktadır (Aydın, 2010).

Ana dili Türk lehçesi olan ve Türkiye Türkçesi öğrenen öğrencilerden yapılan tespitlerde, öğrencilerin bazı sesleri telaffuz edemedikleri görülmüştür. Slavik dillerin genel karakteristiği olarak “ü, ö” seslerinin bulunmayışı Türkçe öğrenmek isteyen ana dili Türk lehçesi öğrencilerin “ü” ve “ö” seslerini çıkarmada sesletim problemleri yaşamasına sebep olmaktadır. “ü” sesi “u”; “ö” sesi ise “o” biçiminde telaffuz edilmektedir. İkinci dili Rusça ve İngilizce olan öğrencilerde görülen problem ikinci dili Almanca olanlarda görülmemektedir. Diğer bir ses ince “l” ile ortaya çıkmaktadır. *Hâlâ* ve *hâlen* gibi kelimelerin telaffuzunda ince l’nin tam olarak telaffuzu mümkün olmamaktadır. Öyle ki “ü, ö” ile yaşanan problem zamanla çözümlenmesine rağmen bu ses ile ilgili problem devam edegelmektedir. Bu bilgiler; Polonya, Poznan Adam Mickiewicz Üniversitesi’ndeki gözlemlerimiz ve Doç. Dr. Cem Erdem’in tespitleriyle oluşturulmuştur.

Uzun ünlüler yabancılara Türkçe öğretiminde temel ama göz ardı edilen problemlerden biridir. Leh öğrenciler, hangi ünlülerin ne zaman ve hangi hâllerde uzun telaffuz edilmesi gerektiğini kavramakta zorluk çekmektedirler. Bunun ders programında yer almaması ve ders materyali ile desteklenerek anlatılmaması gibi sebepleri vardır. “Zaman kalmadı.” ile “Zamanı kalmadı.” arasındaki fark çoğu zaman atlanmaktadır. Ayrıca “r” sesinin Türk lehçelerinde güçlü bir ses olmaması sebebiyle eklerde bulunan “r” sesleri yumuşatılarak belli belirsiz şekilde telaffuz edilmektedir. Türk lehçesi konuşan öğrenciler Türkçe öğrenimi sırasında *gül-gul*, *büyük-buyuk*, *ördek-ordek*, *öteki-oteki*, *hâlen- halaen*, *hâlâ-hala*, *her hâlükârda- her halukarda*, *kâmil-kamil*, *kalemler-kalemle* biçiminde telaffuz etmektedirler.

Alfabe farklılığından kaynaklanan telaffuz sorunlarından biri de Belaruslu öğrencilerde tespit edilmiştir. Türk alfabesinde bulunan seslerin bazıları Kiril alfabesinde, Kiril alfabesinde bulunan seslerin bazıları da Türk alfabesinde bulunmamaktadır. Örneğin Türkçede bulunan “ç, ğ, ö, ü” harfleri somut bir hâlde Kiril

alfabesinde bulunmamaktadır. Kiril alfabesinde bulunan “*Ё ё* (yö), *Ц ц* (ts), *Щ щ* (şç), *Ъ* (sertleştirme işaretleri), *ь* (yumuşatma işareti), *Ю ю* (yu), *Я я* (ya)” harfleri de Türk alfabesinde yoktur. Bu farklılıklar okuma ve yazma becerisinde öğrencilerin zorlanmasına yol açmaktadır. Alfabelerdeki farklılıklar kadar benzerlikler de çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Sembolik olarak birbirlerinin aynı olan harflerin farklı ses denkliklerine sahip olması öğrencilerin öğrenme sürecini geciktirmektedir. Türkçedeki “*b*” sesi Rusça “*v*” sesini, “*p*” sesi “*r*” sesini, “*c*” sesi “*s*” sesini, “*y*” sesi ise “*u*” sesini karşılamaktadır.

Türkçe öğreniminin başlangıcında yazılışta ve okunuşta kelimeler şu şekilde telaffuz edilmektedir: *cam-sam*, *burak-vurak*, *pembe-rembe*, *yakmak-uakmak*. Yine aynı grup öğrencilerin Türkçedeki “*e*” sesini “*ye*” olarak okudukları, bunun yanı sıra telaffuz açısından “*i*” sesinde zorlandıkları, hançerelerindeki farklılıklar yüzünden “*i*” sesini “*ı*” olarak çıkardıkları tespit edilmiştir (Yağcı, 2017).

Gazi Üniversitesi TÖMER’de Türkiye Türkçesi öğrenen İranlı öğrencilerin “*ö*, *ü*, *v*” seslerinin telaffuzunda zorlandıkları görülmüştür³. Öğrenciler ana dilleri olan Farsçanın sesletim özelliğinden kaynaklanan davranış ile “*v*” sesini genellikle “*w*” biçiminde telaffuz etmektedirler. Mesela “*tavuk*” ve “*vermek*” kelimeleri arasındaki “*v*” sesinin farklı değişimleri arasındaki ses bilgisel farkındalığa sahip değildirler. Genellikle her kelimeyi; *vermek-wermek* ve *tavuk-tawuk* örneklerinde olduğu gibi ya “*v*” sesine yakın ya da İngilizcedeki “*w*”ya yakın sesletme eğilimi göstermektedirler.

Gazi Üniversitesi TÖMER’de Türkçe öğrenen Koreli öğrencilerin “*z*, *l*, *ö*, *ü*” seslerini telaffuzda zorlandıkları -“*zor*” yerine “*cor*” örneğinde olduğu gibi- “*z*” sesi yerine genellikle “*c*” sesini; “*l*” sesi yerine “*r*” sesini kullandıkları, Uzak Doğulu (Japon, Koreli, Çinli, Tayvanlı) olanların ise genellikle “*k*” sesi yerine “*k*” ve “*g*” sesi arasında bir sesletim yaptıkları tespit edilmiştir.

Ana dili İtalyanca olan öğrenciler “*ğ*, *h*, *ı*, *ö*, *ü*” seslerinin telaffuzunda zorlanmaktadır. *Saat-zaat* örneğinde olduğu gibi “*s*” yerine “*z*” sesini kullanmaktalar. Bunun sebebi de kendi dillerindeki ses-harf eşleşmesidir. Telaffuzla ilgili benzer problemler Türkçenin farklı lehçelerini konuşan gruplar için de geçerlidir. Azerbaycanlı öğrenciler “*ı*, *i*, *o*, *ö*, *u*, *ü*” seslerinde sıkıntı yaşamaktadırlar. *Biteviye-*

böteviye, mevsim-mövsüm, fasıl-fesil, güzel- gözel, şehir-şehir örneklerinde görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki fonetik yapıdan kaynaklanan telaffuz farklılığı bulunmaktadır.

Kazak öğrenciler ile yapılan çalışmalarda öğrencilerin; “ğ, ı, h, ü, v, e, c, i, t” seslerinin telaffuzunda zorlandıkları görülmüştür. Kazak lehçesinin özelliği ile telaffuz alışkanlığından kaynaklanan problem, Türkiye Türkçesinin Kazak Türkçesi gibi telaffuz edilmesini sağlamaktadır. *Taş-tas, beş-bes, karşı-qarsı, kuş-qus, gümüş-kümis, kişi-kisi, kaş-qas, kış-qıs* örneklerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesindeki “ş”ler Kazak Türkçesinde “s”dir. Türkiye Türkçesindeki “ç”ler Kazak Türkçesinde “ş” olarak telaffuz edilmektedir: *üç-üş, ağaç-ağaş, için-üşin, güç-küş* (kuvvet). Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan “y”ler Kazak Türkçesinde genel olarak “j” ve “c” olarak yazılıp telaffuz edilmektedir: *yer-jer/ce, yıl-jıl/cıl, yol-jol/col*. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan ince “g”ler Kazak Türkçesinde ince “k”dir: *göz-köz, güzküz, göl-köl, geyik-kiyik*. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan “d”ler Kazak Türkçesinde “t”dir: *dil-til, dört-tört, dış-tis, diri-tiri*. Türkiye Türkçesinde sonunda “n” bulunan kelimelerin başındaki “b”ler Kazak Türkçesinde “m”dir: *ben-men, bin-mın, burun-murun, boyun-moyın*. Türkiye Türkçesinde “v” sesi ile başlayan kelimeler Kazak Türkçesinde “b” ile başlar: *var-bar, varlık-barlıq*. Türkiye Türkçesindeki kalın ünlülü ve tek heceli kelimelerin sonundaki “ğ(ı)”lar, Kazak Türkçesinde “w”dir: *dağ-taw, sağ-saw, tuğ-tuw*. Türkiye Türkçesinde kelime içinde bulunan “ğ(ı)”ların büyük bir kısmı Kazak Türkçesinde “w”dir: *ağır-awır, ağız-awız, bağır-bawır*. Türkiye Türkçesinde ilk hecesinde “o” veya “ö” bulunan bir kısım kelimeler, Kazak Türkçesinde “u” veya “ü”lüdür: *doğ-tuw, boğ-buw, boz-buz, soğuk-suwıq, oğul-ul*. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki “f”ler Türkiye Türkçesinde muhafaza edilmiş, Kazak Türkçesinde ise “p” olmuştur: *fikir-pikir, defter-däpter, fil-pil, fayda-payda* Arapçadan alınan (ع) sesi Türkiye Türkçesinde düşmüş, Kazak Türkçesinde “ğ” olmuş: *‘ilim-ilim-ğılım, ‘âlim-âlim-ğalım, sa’at-saat-sağat*.

Arapçadan alınan bazı kelimelerin başında yer alan “va”, “ve” sesleri/heceleri

Türkiye Türkçesinde korunmuş, Kazak Türkçesinde ise “o” veya “ö” olmuştur: *vatan-otan, vefa-opa, vefat-opat* (Tamir, 2003).

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesi/öğrenilmesinde dillerin kendine özgü sesletim sistemleri, kullanılan alfabeler gibi unsurların yanında önemli bir nokta da hedef kitlenin kendi ana dilleri dışında başka bir dili öğrenmeleridir. Açık (2008), Türkçe öğretiminde problemin sadece telaffuzdan kaynaklanmadığını, kelime hazinesinin azlığından kaynaklandığını, bu azlığın telaffuzu zorlaştırdığını; Türkiye Türkçesi öğrenmeye çalışan grupların Türkiye Türkçesinden önce ana dilleri dışında Arapça, Rusça, İngilizce gibi dilleri öğrendiğini ifade etmektedir. Burada verilen örnekler son yıllarda üniversiteler başta olmak üzere yurt içi ve yurt dışında Türkiye Türkçesi öğreten kurum ve kuruluşların çatısı altında öğrenimini sürdüren ana dili Türkçe ve Türkiye Türkçesi olmayan gruplardan alınmıştır.

Bütün bu çalışma ve tespitlerin sonunda telaffuz ve telaffuzda zorlanılan sesler ile bu seslerin Türkiye Türkçesi ve Türk lehçeleri dışında ana dillere göre dağılımı şu şekilde genelleştirilerek tablolaştırılabilir (Şengül, 2014):

Uyruk Sıkıntı Yaşadıkları Sesliler Sıkıntı Yaşadıkları Sessizler

Arap *â, ı, î, o, ö, u, ü c, ğ, h, y*

Azeri *ı, î, o, ö, u, ü -*

Afgan *o, ö, u, ü ş, ç, g*

Fars *ı, î, o, ö, u, ü ğ, h*

Somalili *ö, ü c, ç, ğ, l*

Endonezyalı *ö, ü -*

Nijeryalı *ı, ö ğ*

Mozambikli *ı, ö, ü -*

Türkiye Türkçesinin hem ana dili Türkçe olmayanlara hem de Türkiye Türkçesi haricindeki lehçelerden olanlara, doğru telaffuzunun sağlanması onların Türkçeyi daha kolay, daha doğru şekilde anlamasını ve öğrenmesini sağlayacaktır.

Doğru şekilde öğrenip anlayan öğrenciler düşüncelerini daha doğru anlatacaktır. Bu sebeple bu konu ile ilgili nitelikli çalışmalara ihtiyaç vardır.

Öneriler

1. Alfabedeki seslerin öğretimi yalın sesler olarak değil, kelime içinde kazandığı ses özelliğiyle öğretilmelidir. “Lâle”deki “l” sesi; *al, la, el, le, il, li, ol, lo, öl, lö, ul, lu, ül, lü* biçiminde heceler hâlinde öğretilmelidir.
2. Yabancı öğrencilere seslerin çıkış şekli, ağzın, dilin ve gırtlığın aldığı durum, gösterip yaptırma tekniği yardımıyla anatomik yapı öğretilmelidir.
3. Sesler ve onların seslendirilişi üzerine uzmanlaşmış, akademisyenlerin yetiştirilmesi sağlanmalıdır.
4. Üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Türkçe, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümleri/Anabilim Dallarında güzel konuşma/diksiyon/iyi ve doğru konuşma gibi adlarla konulan derslerin yeniden ihdası, okutulmakta ise kur tanımlarının gözden geçirilmesi sağlanmalıdır.
5. Üniversitelerde okutulan Türk dili ders içerikleri yeniden düzenlenmelidir.
6. Yabancılara Türkçe öğretiminde radyo, televizyon, ses bantları, karaoke gibi görsel-işitsel materyaller kullanılmalıdır.
7. Türkçe öğretim merkezlerinde ses, seslendirme, konuşma, dinleme aktivitelerine yardımcı olabilecek, ses analizi yapılacak laboratuvarlar kurulmalıdır.
8. Hedef kitlenin “kulak dil alışkanlığını” geliştirecek çalışmalar yapılmalıdır.
9. Hedef kitlenin yaş ve öğrenim seviyesi ile meslekleri dikkate alınmak suretiyle çalışma materyalleri hazırlanmalı, üniversitelerde, her bilim dalında “mesleki Türkçe” dersi konulmalı ve bunun içinde, sözlü anlatım/telaffuz konusuna önem verilmelidir.
10. Hedef kitlenin yaş gruplarına göre kelime hazinesini zenginleştirecek okuma ve ses/dinleme materyalleri hazırlanmalıdır.

Kaynaklar

Abdullah, İ. O. (2018), “Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dilli Bölümünde Eğitim Gören Öğrencilerin Karşılaştığı Zorlukların Biri ‘Sesli Harflerin Telaffuzu’ ”, https://www.researchgate.net/profile/Ibtisam_Oraibi/publication/327861327_Bagdat_Universitesi_Diller_Fakultesi_Turk_Dilli_Bolumunde_Egitim_Goren_Ogrencilerin_Karsilastigi_Zorluklarin_Biri_”Sesli_Harflerin_Telaffuzu”/links/5baa01bda6fdccd3cb70e6e6/Bagdat-Ueniversitesi-Diller-Fakueltesi-Tuerk-Dilli-Boeluemuende-Egitim-Goeren-Oegrencilerin-Karsilastigi-Zorluklarin-Biri-Sesli-Harflerin-Telaffuzu.pdf

- Açık, F. (2008), “Türkiye’de Yabancılara Türkçe Öğretilirken Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *I. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu (27-28 Mart 2008, Gazi Mağusa, K.K.T.C.) Bildiri Metni*, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf7fatma_acik_yabancilara_turkce_ogretimi.pdf
- Aydın, T. (2010), “Arapça ve Türkçe’de Sesler-Karşıtsal Çözümleme”, *Ekev Akademi Dergisi*, 14, 44, (Yaz), 321-334.
- Güzel, A. (Ed.) (2017), *Türkçenin Eğitim-Öğretim Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- İlhan, N. (2001), “Türk Dilinin Sesleri ve Alfabe Sorunu”, *Türk Kültürü*, 39, 454, 72-76.
- Kartallıoğlu, Y. (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, Ankara: Kesit Yayınları.
- Kodaman, Y. (1991), : *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yayını.
- Şen, Ü. (2019), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*,(ed.: Ü. Şen), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Şengül, K. (2014), “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Alfabe Sorunu”, *Teke*, 3/1, 325-339,
- Tamir, F. (2013), “Türkiye Türkçesi Açısından Kazak Türkçesine Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 321-331.
- Yağcı, G. (2009), “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: Belarus Örneği”, *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Yıl: 2017, Cilt: 65, Sayı/1, 191-199.
- Zorbaz, K. Z. (2013), “Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihi Seyri”, *Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 172-181.

DERS 4. TÜRKÇE SES OLAYLARI

1. Aşağıdaki sözcüklere, verilen ekler getirildikten sonra, meydana gelen ses olaylarını karşılardaki boşluklara yazınız.

ömür – üm

his – i

başla- -yor

çabuk – cak

açık – ca

küçük -cük

sıyrır- – il

seç – gin

de -yor

dolap -I

ağız – in

dert -i

sert – ce

ye -ip

dar -cık

2. Aşağıdaki dizelerde bulunan kaynaştırma harflerini belirleyip sayısını parantez () içine yazınız.

1. Vatan evladına Türkçeyi öğretmiştik ()

2. Onda toplanır güzelliğın parıltısı ()

3. Dolunayın gölgesini kıskanırdı gökyüzü ()

4. Şarabın rengine düşen sızıyı duyardım { }

5. Bir kuşun ayağına değdi suyun rengi ()

3. Aşağıda verilen bileşik sözcüklerde görülen ses olaylarını karşılardaki boşluklara yazınız.

pazartesi assubay

kahrolmuş zannetmek
reddedip kaybolmak
niçin şükretmek
halloldu üsteğmen

4. Aşağıdaki sözcükleri, verilen eklerle birleştiriniz, sözcüklerde görülen ses olaylarını karşılarındaki boşluklara yazınız.

Ayşe – in
senet – i
sokak – da
vakıf -ı
kavur – ul
ret -i
altı -ar
çok – u
yumurta – la
yaşa -yor
de -erek
dolan – baç
yolcu – um
kapak – cık

5. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız ve her ses olayı için örnek veriniz.

<http://www.dilbilimi.net/sesbilimi.htm>

DERS 5. HECE VE ÇEŞİTLERİ

1. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız.

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:U89nunV-y_UJ:www.alinesin.org/popular_math/S_00_turkcede_heceleme.doc+&cd=8&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

2. Aşağıdaki sözcükler içinde heceler ayırtınız.

babaanne

kainat

aile

tabii

maalesef

suat

tren

Trabzon

gaalibiyet

otobüs

tramvay

3. Aşağıdaki testi çözünüz.

1. 'Pro-fi-te-rol' kelimesi doğru bir şekilde hecelerine ayrılmış mıdır?

a) Evet

b) Hayır

2. Hangisi 'Aşevi' kelimesinin bir hecesi değildir?

a) aş

b) şe

b) vi

3. 'Eloğlu' kelimesini hecelerine ayırdık. Peki hangisi sence doğru?

a) e-loğ-lu

b) el-ođ-lu

b) e-lo-đlu

4. 'Kı-zıl-ay' kelimesi doğru bir şekilde hecelerine ayrılmış mıdır?

a) Evet

b) Hayır

5. 'İpucu' kelimesinde kaç tane hece vardır?

a) 3

b) 2

c) 4

6. 'Ka-vu-ni-çi' kelimesi doğru bir şekilde hecelerine ayrılmış mıdır?

a) Evet

b) Hayır

7. Hangisi 'Karaosmanoğlu' kelimesinin bir hecesi değildir?

a) man

b) noğ

c) ra

8. Aşağıdakilerden hangisi 'Akşamüstü' kelimesinin hecelerinden biridir?

a) müs

b) şam

c) üs

9. 'Aslanagzı' kelimesini hecelerine ayırdık. Peki hangisi sence doğru?

a) as-la-nağ-zı

b) as-lan-ağ-zı

c) as-lan-a-ğzı

10. Aşağıdakilerden hangisi 'Bağlarbaşı' kelimesinin hecelerinden biri değildir?

a) baş

b) lar

c) şı

11. 'Or-kes-tra' kelimesini hecelerine ayırdık. Peki sence doğru mu ayırmışız?

a) Evet

b) Hayır

12. Aşağıdakilerden hangisi 'Feriştah' kelimesinin hecelerinden biridir?

a) riş

b) ah

c) fer

13. ‘Ko-o-pe-ra-tif’ kelimesini hecelerine ayırdık. Peki sence doğru mu ayırmışız?

a) Evet

b) Hayır

14. ‘Muamele’ kelimesini hecelerine ayırdık. Peki hangisi sence doğru?

a) mu-a-me-le

b) mu-am-ele

c) mu-am-e-le

15. ‘Sa-mi-miy-et’ kelimesini hecelerine ayırdık. Peki sence doğru mu ayırmışız?

a) Evet

b) Hayır

DERS 6. Sözcük vurgusu

1. Aşağıdaki metni dinleyiniz. (<https://kidegitim.com/vurgu-sozcuk-vurgusu/#:~:text=T%C3%BCrk%C3%A7ede%20s%C3%B6zc%C3%BCk%20vurgusu%20%C3%A7o%C4%9Funlukla%20son,Bir%20kelimeyi%20ele%20alarak%20g%C3%B6relim.&text=Vurgu%20son%20hecede.,yani%20yeni%20gelen%20eke%20kayar>). Her sözcükte vurgunun yerini alt çiziniz. Bu metinde daha çok yazımları aynı ama türleri dolayısıyla anlamları farklı sözcükler bulacaksınız. Bu sözcüklerle birlikte diğer söyleyiş kurallarıyla vurgu inceliklerine dikkat ederek okumaya çalışın. Doğru söylenişler için metnin seslendirmesine dinleyebilirsiniz.

Karşısındaki kalabalıkta Aydın'dan gelen aydın profesörler, Tokatlı Osmanlı tokadı ustaları, orduya yazılmak isteyen Ordulu gençler, bodrum katında doğan Bodrumlu çocuklar, denizli şehir özlemi duyan Denizlili bir aile, çektikleri ağırları Uşaklı uşaklar tutarak gidermeye çalışan Ağrılı ihtiyarlar vardı. Çarşamba günü Samsun Çarşamba'ya, Perşembe günü Ordu Perşembe'ye dönmesi gereken öğrenciler, on sekiz kişilik Kırgızistan, Moğolistan ve Pakistan'dan gelen kabile, mısır tarlalarını bırakıp gelen Mısırlı tarımcılarla beraber, sesleri en ıranktan bile duyulabilen Iraklı Türkmenler ona heyecanla bakıyordu. Biraz daha arkalarında Çeşme'den gelen çeşme tamircileri, Konak'ın konaklarda büyümüş yerlileri, en sevdiği yiyecek menemen ve kiraz olan Menemenli ve Kirazlı çocuklar, mavi bayraklı bir sahil isteyen Bayraklılı aileleri görüyordu. İstanbullular da elbette oradaydı. Elllerinde büyük Afganistan halılarıyla oturan Büyükkadalıların hemen yanında omuzlarındaki heybeyle dikkat çeken Heybeliadalıları da vardı. Sirkeci Garında sirkeci dükkânı olan bir aile, kartal bakışlı Kartallılar, balat besteleyen Balat semti ile şarjı biten fenerlerini kullanamayan Fenerbahçe taraftarı Fener semti sakinleri, İncirli'nin taze incirlerini getiren on bir çiftçi de orada boy gösteriyordu. Ankara'dan gelen misafirler arasında Elmadağlı dağ elması çiftçileri, kurtuluşu demokraside arayan Kurtuluşlu işçiler, tatil sitelerine mobilya dağıtımını yapan Siteler esnafı, elli yıldır oraya temelli yerleşmiş Temelli'nin

ileri gelenleri, ulusuna fazlasıyla sadık Ulus semtinin delikanlıları ve her gece uyumadan önce yıldızları izleyen Yıldızlı çocuklar bulunuyordu.

DERS 7. Tonlama

1. Aşağıdaki metinlerin fonetik analizi yapınız.

İlkokul, ortaokul ve lisede okuyan milyonlarca öğrenci, yarın son kez ders yapacak ve üç haftalık yarıyıl tatili başlayacak. Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk, öğrencilerin ve öğrenci velilerin merakla beklediği okulların ikinci dönemde yüz yüze eğitime geçip geçmemesi ile ilgili açıklamalarda bulundu.

Okulların kapalı kalmasının bugünün değil yarının sorunu olduğuna değinen Selçuk; “Türkiye, OECD ve Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde okullarını en fazla süre kapalı tutan ülkeler arasında başlarda geliyor. Biz bunu daha kontrollü olabilmek, riski daha iyi yönetebilmek için yaptık ve bugün de bunun doğru bir karar olduğunu görüyoruz. Ancak 15 Şubat’tan itibaren toplumun, ailelerin, annelerin, babaların, çocukların durumuna baktığımızda okulların artık mümkün olduğu kadar daha yüksek bir kapasiteyle açılması gerektiği noktasında bir kararlılığımız var. Bunu da ilgili tüm kuruluşlarla ve ortamlarda paylaşıyoruz, paylaşacağız. Bu anlamda literatüre ve uygulamalara baktığımızda, elbette küçük yaşların riski daha az” diye konuştu.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 81 İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne; destekleme ve yetiştirme kurslarında yüz yüze eğitim faaliyetleri konulu resmi yazı gönderdi.

Yazıda, 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında MEB’e bağlı resmi okulların 8. ve 12’nci sınıflarında öğrenim gören öğrenciler ile örgün ve açık ortaöğretim kurumlarından mezun olanlara yönelik isteğe bağlı olarak açılan, destekleme ve yetiştirme kurslarındaki yüz yüze eğitim faaliyetlerinin 22 Ocak 2021 tarihinden itibaren tekrar başlatılacağı açıklandı.

Dede ve Torunun Memleket Aşkı

Babamlar çok küçükken dedem evi İstanbul’a getirmiş. İş imkânı olmadığı için köyümüzü terk etmişiz. Dedem her zaman ekecek toprağımız, bakacak hayvanımız olmadığı için başka illere göç ettiğimizi anlatırdı. Dedem İstanbul’da geçimini sağlamak için birçok işe girmiş. Yorulmuş, yıpranmış ama ailesini kimseye muhtaç etmemiş. Sonradan kendisi yaşlanınca üç oğlu aynı şekilde çalışmaya devam etmiş.

Babam ve iki amcam güç birliği yapıp bir konfeksiyon atölyesi açtıklarında artık kendi işlerinin patronu olmuşlar. Gelir durumları iyileşmiş ve belli bir seviyeye ulaşmışlar.

Ortaokul yıllarımda bazen atölyeye gidip çalışmak ve büyüklerime yardım etmek isterdim ama her seferinde dedem bana engel olurdu. Nedenini sorduğumda ise “Oğlum sen okuyacaksın. Ben senin buralarda çalışmanı değil, okumanı ve en üst makamlara gelmeni istiyorum.” derdi. Dedem oldum olası okumayı, öğrenmeyi çok sevmiştir. Çocukluk döneminde ancak ilkokul üçüncü sınıfa kadar okumuş. İmkânsızlıklar nedeniyle okulu bırakmak ve çalışmak zorunda kalmış. Ömrü boyunca okuyamamanın üzüntüsünü ve ezikliğini içinde taşıdığını defalarca anlatmıştır. Oğullarına da bu imkânı sunamadığı için rahatsızlık duyuyor, vicdan azabı çekiyordu. Bu nedenle de torunlarının okuması için her şeyi yapıyordu.

İlk torun olduğum için dedem her zaman bana biraz daha farklı bir gözle bakmıştır. Hemen her akşam ödevlerimi yapmamı bekler, kendisi de gazetesini okur ve sonrasında benimle sohbet ederdi. Okulumu, arkadaşlarımı ve derslerimi sorardı. Sonra da kendisi anlatmaya başlardı. Canlı bir tarih kitabı gibiydi. Çocukluğunu ve gençliğini geçirdiğı yerlere her zaman derin bir özlem duydu. Bana oraları anlatırken gözleri parlar, sesi canlanırdı. Dedem, dedesinin Sarıkamış şehitlerinden olduğunu söylerdi, Ben bu konuda bir şey biliyor sayılmazdım. Bu nedenle de bu bilgi benim için pek bir şey ifade etmezdi. Ancak dedem köylerini, köy yaşantılarını anlattığı zaman, açıkçası imrenirdim anlattıklarına. Sanki bir masal aleminin içinde bulurdum kendimi.

Kaz çobanlığı yapmış, çam ormanlarında karakovan aramışlar. Kurt, ayı, tilki, domuz gibi birçok vahşi hayvanı doğal ortamlarında görmüşler, hem de o yaşlarda. Doğrusunu söylemek gerekirse bu dinlediklerimin yanında sürdürdüğüm hayatım bana çok sıkıcı ve yavan geliyordu. Bu konuyu okulda birkaç defa arkadaşlarımla görüştüm. Ama onlar hâllerinden şikayetçi sayılmazlardı. Bu nedenle beni anladıklarını söyleyemem. Bir gün bu iç sıkıntımı okulda rehber öğretmenimle paylaştım. Beni ilgiyle dinledi. Dedemle ilgili sorular sordu. Sık sık notlar aldı. Sonrasında bana derslerimi etkilememesi koşuluyla sportif veya kültürel bir aktivitenin içinde olmamı

tavsiye etti. Aktivitenin ne olabileceğini sorduğumda ise iyice düşünüp buna benim karar vermem gerektiğini söyledi.

2. Aşağıdaki makaleyi okuyup not alınız.

ARUZ-PROZODİ İLİŞKİSİ VE ARUZLA YAZILMIŞ METİNLERİ TAKTİYE UYGUN OKUMAK/OKUTMAK

*Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR**

Giriş

Aruz

Aruz ölçüsü, dizeler arasında birbirine karşılık gelen hecelerin ses değerlerinin eşitliğine dayanır. Bu durum çoğu zaman aruzda hece sayılarının eşitliğini de beraberinde getirir. Kimi kalıplarda hece sayısındaki bir eksiklik makul karşılanır. Şair çoğunlukla bu eksiltmeyi, anlattığı durumu, olguyu ifade için bir enstrüman olarak kullanır. Beklenmedik kırılmalar yaratarak dikkati anlatılan duygu durumunu ifade eden mana-ses ilişkisine çeker. Aruz terimleri içerisinde yer alan; *med, imale, zihaf, vasl, kasr, sekt; sekt-i melih* gibi birtakım uygulamalar, şaire okuyucuyu/dinleyiciyi metinde anlatmak istediği hususa yönlendirmesine imkân verir. Kimi vezinler anlatılan durum veya duygu durumuna uygun hareketliliğe katkı yapar. Bu tür uygulamaların yerinde kullanımları yazı dilinin sınırlılıklarını genişleterek şairin vermek istediği mesajlara farklı açılardan destek olur.

Prozodi

Prozodi kelimesi, farklı disiplinlerde kendine özgü tarafları vurgulanarak öne çıkmakla birlikte temel olarak muhataba iletilmek istenen mesajın iletme aracı olan dilin; ses, kelime, vurgu, tonlama, durak, yineleme, yavaşlatma, hızlandırma, yükseltme, alçaltma, susma, beden dili (Günay, 2004: 270-72), uzatma, kısaltma, ezgi (Demircan, 2013: 26) vb. imkânlarını ifade eder. Disiplinlerin birbirine yaklaşan tarafları olduğu gibi aynı disiplin içerisinde disiplinin alt başlıklarında da kendine özgü farklılıklar görülebilir. Manzum metinlerdeki prozodi ile mensur metinlerdeki prozodi gibi.

Okumak/Okutmak

Prozodinin müzikte öne çıkan tarafı daha çok ezgi ile güftenin uyumu biçimindedir.

Özellikle klasik Türk müziğindeki güftelerin tamamına yakınının aruzla yazıldığı düşünülürse müzikteki prozodinin öne çıkan tarafı ile edebî metin, özelde şiir arasındaki prozodinin anlayış yakınlığı görünür olacaktır.

Aruz-Prozodi İlişkisi

Her dilin tarihsel süreci içerisinde bir gelişimi, dönüşümü, değişimi, diğer dillerle etkileşimi söz konusudur. Türk toplumu bilinen tarihî sürecinde farklı topluluklarla etkileşim kurmuş; benzer coğrafyaları paylaşmış, kültürler ve değerler bazında alış verişleri olmuştur. Buna bağlı olarak Türk dili de etkileşimde bulunduğu diğer dillerin sesinden kelimesine, cümle yapısından ifade biçimine kadar birçok açıdan etkilenmiş ve etkilemiştir. Karşılaştığı güçlü medeniyetlerin değerler sistemine, kültürel göndermelerine, ifade biçimlerine doğal akış içerisinde uyum sağlamış; değerlerine, kültürüne, ifade biçimine, tınısına yakın olanı tercih etmiş, dönüştürmüş ve kendi üslubunu oluşturmuştur. Türk toplumu büyük ölçüde İran üzerinden karşılaştığı İslam medeniyetinin; hayatın her alanındaki değerlerinden, birtakım uygulamalarından ve kültürel olgularından etkilenmiştir. Edebiyat ve edebiyatın ifade biçimleri ile estetik zevk için de böyle bir süreç yaşamıştır. Türk şiiri, bu medeniyetin nazım biçimleri, kültürel göndermeleri, estetik anlayışı ve bu anlayışın bileşenlerinden birisi olan aruzdan etkilenmiş ve onu uzun yıllar ölçü olarak kullanmıştır.

Bir yandan Arapça ve Farsçadan dile giren yeni kelimeler, diğer yandan Türk şairlerin aruzun Türk zevkini okşayan kalıplarını tercihi (Akün, 2013: 65, 69) uyum sürecini hızlandırmıştır. Aruzda, Arap şiirinde çoğunlukla tavîl, kâmil ve vâfir bahirleri kullanılırken Türk şiirinde; remel, hezec ve müctes bahirleri tercih edilmiştir (Bilgin, 1996: 164). Fars şiiriyle Arap şiirine göre birbirine daha yakın bahir tercihleri olan Türk şiiri; Fars şiirinde tercih edilen muktedâb, cedîd, karîb, müşâkil ve mütedârik bahirlerini hiç kullanmayarak kendi üslup farkını ortaya koymuştur (Akün, 2013: 65).

Zaman içerisinde kendi tınısına uyum sağlayan aruz ile metin birbiriyle iç içe geçmiş, artık dilin ve buna bağlı olarak şiirin ayrılmaz bir parçası hâline dönüşmüştür. Tercih edilen ölçülerde kelimeler, sesler, mana, duygu durumları, olgular, görüntüler

ve hareketler meczedilmiştir. Bin yıldır işlenegelen aruz-şiiir dili ilişkisi beraberce birbirinden kopmayacak bir bütünlük oluşturmuştur (İlhan, 2001: 13-14).

Araştırmacılar yazı dilinin bütün duyguları, olguları insanın karşısındakine istediği şekilde aktarmasının tek başına yeterli olmadığı hususunda hemfikirdirler. Zira “iletişim sürecinde mesaj zihinde belirlenip karşı tarafa sözel ve diğer psikolojik veriler ile iletilir.” (Günay, 2004: 270). İletilmek istenen mesaj kelimelerle olduğu kadar söyleyişteki vurgu, anlam ve heyecan belirten durakların yerli yerinde kullanılmasını da gerektirir (Günay, 2004: 270). Bu çerçeveden bakıldığında iletişimde yazının sözlü iletişime göre dezavantajlı duruma düşebildiğini görmek mümkündür. Bu dezavantajı ortadan kaldırmak için yazı dilinde hangi enstrümanların kullanıldığı veya kullanılabileceği hususu önemli bir başlık olarak durmaktadır.

Bildirimizde konuşma dilinde istifade ettiğimiz vurgu, tonlama; sesi yükseltme, düşürme, yavaşlatma, hızlandırma, titretme, kısaltma, uzatma; heyecan, durak, mimik vs.den yazı dilinde, özelde şiiirde coşkulu duyguların anlatımında şair nelerden yararlanmışır? Aruzda imale, med, vasl, sekt gibi uygulamalar; kimi kalıplarda bir hece eksikliğinin makul karşılanması ve ilk tefilede farklı ses değerlerine kapı aralanması, yazı dilinin dezavantajlı durumunu gidermede bir yol olarak kullanılmış mıdır? gibi sorulara cevap aranması amaçlanmıştır.

Aruzun Taktisi ile Ortaya Çıkan Prozodi

Taktî, kelime anlamıyla “doğrayış, teşrih, tefsîl, infisâl.” demektir. *Taktî etmek* ise; “doğramak, kesmek, parçalara ayırmak, ufaltmak, kıymak, kıymalamak.” (Tulum, 2011: 1690) anlamlarına gelir. “Aruz ölçüsünde bir dizeyi ölçünün parçalarına göre ayırmak.” (TDK; Karaalioğlu, 1983: 760), veznin çeşidine ve örneğine göre hecelere ayırmak, heceleri saymak, durakları yoklamak (Karaalioğlu, 1983: 760) demektir. Aruz ile yazılan şiiir, aruz kalıplarının açık ve kapalı hece değerlerine göre seslendirilir. Dizelerde birbirine karşılık gelen hecelerin ses değerlerinin aynı olması beklenir. Bu değerlerde dilin yapısından kaynaklanan birtakım sesler vardır ki şair burada tasarrufta bulunarak *vasl*, *imale*, *med*, *zihaf*, *sekt* gibi uygulamalarla heceleri doğal akışlarından çıkararak olduğundan uzun, kısa, iki hece değerinde, hecenin son sesini diğer heceye taşıyarak, iki açık heceyi bir kapalı heceye dönüştürerek veya hece düşürerek okur ve

kendi içerisinde ses düzenini sağlar. Buradaki düzene uygun bir okuma veznin şiirdeki fonksiyonunun doğru anlaşılması açısından katkı sağlayacak bir husustur (Altınok, 2018: 5-6).

Aruzun şiire katkısının daha çok ahenk açısından olduğu vurgulanır ama mahiyeti konusunda etraflı çalışmalar istenen düzeyde değildir. Özellikle aruz uygulamaları diyebileceğimiz vasl, imale, med, kasr ve zihafın aruz kusurları olarak öğretimi yaygındır. Hassaten imalenin aruzun Türkçenin ses yapısına uymadığı, bu yüzden de şairlerin çok sayıda imaleye başvurmak zorunda kaldığı, imalenin aruzda bir kusur sayıldığı (Dilçin, 1983: 13; Karaalioğlu, 1983: 363) söylenir. Bununla birlikte Türkçeyi ve aruzu iyi kullanan bazı şairlerin cümle vurgusunu imaleli hecelere getirerek sözün anlamını güçlendirdiği ifade edilir (Dilçin, 1983: 14). İmalenin bir kusurdan ziyade imale yapılan hecelerin metindeki duygu durumunu ifadede rol almış olabileceğine bakmak yanlış olmayacaktır. Nedîm'in;

Olmadı tenhâca bir işret çemende yâr ile

Üstüme göz dikti nergisler niğebân oldu hep

beytinde iki mısraın ilk tefilelerinin üçüncü heceleri ile birinci mısraın

3. Tefilesinin son hecesinde imale olduğu görülecektir.

Sevgili ve âşıktan başka kimseciklerin bulunmadığı bir mesire yerinde istediği gibi hareket edemeyen, rahatı kaçan âşığın, baygın bakan bir göze benzeyen nergis çiçeklerinin duruşundan rahatsızlığını ifade eden beyitte “olmadı” kelimesinin “dı” hecesi olduğundan daha uzun okunmuştur. “olmadı” kelimesi cümlenin yüklemi olup o ana kadar gerçekleşmeyen bir durumu ifade eder. Ancak söz konusu hecenin vurgulu okunması beyitteki mananın değişimini, duygu durumunu yansıtır hâle gelir. Mısradaki “dı” hecesinin olduğundan daha uzun okunması ile yapılan vurgu, konuşma dilindeki hayıflanmayı, adeta defaatle elini dizine vuran bir insanı resmeder.

İkinci mısradaki aynı tefilede ve aynı sırada yer alan “Ütü” kelimesinde yötelmeyi ifade eden “me” hecesi de imaleli okunan bir hecedir.

Yahya Bey'in Kanunî'nin II. İrakeyn seferi münasebetiyle yazdığı kasideden alınan;

Boğazını alalum bahr gibi surh-serün

Geçelüm taht-ı Süleymânlar ile Üsküdarı

Beytinde medlerin ve ulamaların yanında, ilk tefilede peş peşe gelen iki imale dikkati çeker. “Deniz gibi, muhaliflerin boğazını alalım, Süleymanların tahtı ile Üsküdar’ı geçelim.” biçiminde dil içi aktarım yapabileceğimiz tedaisi geniş beyitte yer alan bu iki imale, şairin öfkesini yansıtan bir sese dönüşmüş görünmektedir. Aynı mısırada takip eden “bahr” ve “surh” kelimelerinin medli okunuşlarıyla da desteklenen imaleler, şairin öfkesini vurguya hatta jest ve mimiklere dönüştürmüş gibidir. Hedefe koyduğu grubu yok etmek düşüncesi üzerine kurgulanan beyitte “zı” ve “nı” hecelerinin imalesi öfkeyi yansıtırken “bahr” kelimesinin meddi boğulma sesini, “surh” kelimesinin meddi de sözü edilen muhalifleri ayak altına alıp ökçeyi döndürerek ezme durumunu yansıtmaktadır.

İkinci mısırada veznin bir takılmaya maruz kalmadan iki vasl ile Rumeli yakasından Anadolu yakasındaki Üsküdar’ı hatta Üsküdar’dan öteye geçişi sudaki dalgaların üzerinde bir yükselip bir alçalan ama kolaylıkla geçişi sağlayan lüks kayık imajını bir film şeridi gibi okuyucuya seyrettirecek ses düzenine sahiptir.

Necati Bey’e ait aşağıdaki beyitte dördü ilk mısırada olmak üzere beş imale mevcuttur.

Ey karañu gicelerde gezdüğüm men’ eyleyen

Berk-i âh-ı tâb-nâküm mâh-ı tâbândur baña

Beyitte “karañu” kelimesinin son iki hecesinde imale yapılmıştır. Aslında şair bu kelimenin yerine “karañlık” diyebilirdi ve imaleye gerek duymazdı. Nitekim başka bir beytinde “Lâzım degül ruhuñda ki zülf-i siyâh ola//Karañlık olmaz ol gice kim anda mâh ola” ve çağdaşı Ahmet Paşa, “Dünyâ karañlug içre kalurdu uyarmasa//Kandil-i âsumânı cemâli Muhammedüñ” beyitlerinde kelimeyi “Karañlık/karañlug” şeklinde kullanmışlardır. Bu kolaylığa rağmen şairin “karañlug” kelimesi yerine “karañu”yu tercih etmesi ve iki imaleyi göze alması, mısırada sıfat olarak kullanılan kelimenin doğal vurgusundan da yararlanarak karanlığın derecesini vermek için olmalıdır. “Gicelerde” kelimesinin ilk ve üçüncü heceleri de imaleli okunmuştur. Bu imalelerle şair her daim uygulanan yasağı vurgulamış, gecenin zifiri karanlığına veya en derin vaktine işaret etmiştir. İkinci dizede “berk-i âhı” terkininin son hecesi de imaleli

okunmuştur. Buradaki imale ile vurgunun, “yı” hecesine kaydırılması âhın sürekliliğinin hissedilişi açısından gereklidir (Aydemir, 2017: 741).

O mâhı nâgehân görsem baña söylemeyüp geçse

Kalur barmagum ağzumda gören dimez ki canlıdur

Bâkî'nin yukarıya alınan beytinde ilk mısranın son hecesiyle birlikte dörderden iki mısradaki sekiz imaleye yer verilmiştir. Dört mefâîlün kalıbıyla yazılan beyitte imalenin ilki “mâhı” kelimesinin “hı” hecesinde yapılmıştır. İstiare yoluyla sevgilinin kastedildiği kelimedeki “hı” hecesinin olduğundan daha uzun okunması onun ulaşılabilirliğine ve âşıklara olan uzaklığına vurgu gibidir.

“Baña” kelimesindeki “ña” hecesinin vurgusuyla olup duran şeylerde birinci derecede haberdar olması gereken âşğın öne çıkarılması; “söylemeyüp” kelimesindeki “le” hecesinin vurgusuyla beklentinin aksine bir durumun şaşkınlığı ifade edilmiş gibidir. İkinci mısradaki “barmagum” kelimesinde vurgunun “ma” hecesine kaydırılması ve sonrasında gelen “ağzumda”ya vasl yoluyla bağlanmasının getirdiği ses, şaşkınlığından parmağını ısırarak bir insanın parmağının ağızda kalış süresini vermesi açısından rol üstlenmiş görünmektedir.

Medde müsait hecelerin iki ses değerinde okunması da farklı duygu durumlarını veya hâlleri yansıtır. Ahmet Paşa'ya ait aşağıdaki beyitte vasl ve imalelerden de yararlanılmıştır. Bütün bunların katkısıyla oluşan armoni, meramın anlatılmasında ve okuyucuya hissettirilmesinde görev almıştır.

Ben kemân-ı vaslını çekmek dilerdim dil-berüñ

Hecr hükm-endâz imiş tîr-i kazâsın bilmedüm

“Ben dilberin vuslat yayını çekmek dilerdim, ayrılık hüküm sahibiymiş, kaza okunu bilmedim.” şeklinde nesir cümlesine aktarabileceğimiz beyitte âşğın arzusu başkadır, onu gerçekleştirmek bambaşkadır. Beyitteki “kemân-ı vaslını” söyleyişi, birinci mısradaki en zor söyleyiştir. Çünkü bu kelime grubunun dışındaki sesler akıcıdır. Kolaylıkla oluşu ifade eder. “kemân” kelimesinde bulunan uzun “â” ve “vasl” kelimesindeki medli hece değeri, yay çekmenin/sevgiliye kavuşma için bedel ödemenin zorluğunu yansıtır. Ancak asıl zorluk; ikinci mısranın başından itibaren “hecr” kelimesinin meddi, “hükm” hecesinin ulama ile ortadan kaldırılmaya çalışılan

ama hemen arkasından gelen “endâz” kelimesindeki “â” sesi ve “tîr-i kazâ” hecelerindeki uzunluk ve ulamanın oluşturduğu söyleyiştir. Bu söyleyiş, işin beklenildiği kadar kolay olmadığının sesle ifadesidir. Burada medli okunan “hecr” kelimesinin doğurduğu ses, beklenmeyen bir durumla yüz yüze gelmenin acı itirafıdır. Onu takip eden “hükm” kelimesi de aslında medde müsait bir kelimedir ama takip eden “endâz” kelimesine ulanmasıyla bir nebze bu güçlük aşılmaya çalışılmış, “endâz” kelimesinin “îmiş” kelimesine bağlanmasıyla bir kabulleniş ve boyun eğme, kadere rıza göstermeye doğru evrilmiştir. “Tîr-i kazâsın” terkipteki ulama ile meddin ortadan kaldırılması ve terkip “î”sinin vurgulanması bu durumu desteklemiştir. Şiirin redifi olarak tekrarlanan “bilmedüm” kelimesi şiirin bütününde olduğu gibi bu beyitte de yanlışlığın kabulünü, hayıflanmayı, özrü ifade eder. Kelimenin “bil” hecesinin vurgusu; yapılan yanlışlığı açık yüreklilikle kabulü, “me” hecesinde azalan vurgu da özrü, işi bilmeyerek yaptığını ifade için olmalıdır.

Fuzulî'nin baştan sona medlerle kurulu gazelinden alınan;

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn

Derd çok hem-derd yoh düşmen kavî tâli' zebûn

Beyitte dört ayrı med yer almıştır. “Sevgili ilgisiz, felek merhametsiz, zaman durmadan akıp gitmekte; dert çok, dert ortağı yok, düşman güçlü, talih düşkün!” şeklinde dil içi aktarım yapabileceğimiz beyitte “dôst” kelimesi âşığın sevgiliye olan özleminin bütün yükünü çeker görünmektedir. Kelimenin medli okunuşu “dô” seslerini vurgulamakta ama “ô” sesinin yumuşaklığı ile merhameti de içine alacak bir akışı; “st” sesleriyle giderek derecesi azalan fakat bir o kadar da sonsuzluğa giden sesi ve sevginin derecesini ifade eder. “Bîrahm” kelimesindeki bir ünsüz, bir ünlü ve peş peşe gelen iki ünsüz ses yine vurgulu başlayıp giderek azalan ses ile olabildiğince derinliğe giden acıyı, merhametsizliğin derecesini anlatır. “Derd” kelimesinin medli okunuşu derdin çokluğunda ve büyüklüğünde sınırları kaldıran bir işlev görür. “Hem-derd” kelime grubunda ise “yok” kelimesiyle bir arada düşünüldüğünde derdin çokluğuna karşın bir o kadar yalnızlık vurgusu vardır (Aydemir, 2017: 743). Cem Dilçin, gazelin bütününde 24 hecede med yapıldığını söyleyerek “*Bunların hiç biri, sadece ölçüyü açık hece açısından tamamlamak için değil, birer ses sanatı olarak kullanılmıştır.*” (Dilçin, 1991:

69) der. Beyitte verilmek istenen mesajla sesin uyumu beytin bütünlüğünü oluşturmuştur.

Nevî'ye ait aşağıya alınan beyitte iki med, bir imale ve sonu “fe'ilün” ile biten kalıbın “fa'lün” ile bitirilmesiyle oluşan birliktelik “Ey Nevî! Gençlik zamanları gelip geçti, gözünü aç; şarap neşesi geçen kişinin gözüne uyku gelmez.” hayıflanmasını anlatır:

Dem-i şebâb gelüp geçdi aç gözün Nev'î

Şarâb neş'esi geçse kişiye gelmez hâb

Birinci mısra da medli okunan “şebâb” kelimesinin “bâb” hecesi ve mısra sonunda “feilün” yerine “fa'lün” olacak biçimde “Nev'î” kelimesinin tercih edilmesi, uzun zannedilen bir sürenin fark etmeden nasıl geçtiğini gören ve telaşlanan insanın psikolojisini sese yansıtacak birer fonksiyon üstlenirler. İrsâl-i mesel yoluyla fikrine destek sağladığı ikinci mısra da yer alan medli okuma ile son tefilede bir hecenin eksiltilmesinin, inandırıcılığı artırma amaçlı olduğu söylenebilir.

Müctes bahrine ait kalıpla yazılan ve nevî'ye ait olan aşağıdaki beyit, içeriğe uygun düşen bir hareketlilikle kaleme alınmıştır. Sonu “fe'ilün” bitmesi gerekirken “fa'lün” bitirilerek bir hece eksiltme ile bu hareketlilik daha da belirgin hâle getirilmiştir.

O cilverler o revişler meded o cünbüşler

O gamzelerle bakışlar o nergis-i pür-hâb

“Mefâilün feilâtün mefâilün feilün” kalıbının tercih edildiği beyitte tek düze bir gidiş yoktur. Merhun beyit özelliği olan ve “O cilverler, o nazla kırılmalar, o hoş giden yürüyüşler; aman o coşku, eğlence! O işveli bakışlar, o baygın bakan nergisi andıran süzölmüş gözler...” olarak dil içi aktarım yapabileceğimiz beyitte her iki mısranın sonunun “fa'lün” ile bitecek şekilde kurgulanmış olması eksilteli bir anlatımı beraberinde getirmiş ve “hangi birini nasıl anlatayım ki!...” dedirtecek bir hâle dönüştürerek anlatımı güçlendirmiştir.

Sonuç

İletişimin birçok yolu vardır; bir sükût, bir bakış, bir duruş, bir hareket, bir müdahale... İletişimin her çeşidinde verilmek istenen mesajın, anlatılmak istenen

duygunun, durumun en etkili şekilde iletilmesi esastır. Bazen birden fazla iletişim yolu bir arada kullanılır. İletişimin en önemli aracıysa kuşkusuz

dildir. Yüz yüze olmayan iletişimlerde büyük ölçüde yazı devreye girer. Yazıyla birlikte bir resim, bir işaret, kültürel arka plana gönderme kabilinden bir ima, yazının taşıyıcısı malzemenin özelliği; “*Yine yakmış yar mektubun ucunu*” dizesinde olduğu gibi onu farklılaştıran yönü vs. mesajın doğru iletilmesi ve anlaşılmasını hedefler.

Dilin bir şubesi olan şiir, dilin en üst seviyede kullanıldığı alandır. Başka bileşenleriyle birlikte etkili anlatımı esas alır. Kendine özgü enstrümanları vardır. Bunlardan birisi de vezindir. Kullanılan veznin, tercih edilen kalıbın şiirin bütün bileşenleriyle oluşturduğu armoni onu farklı kılan taraftır. Musiki unsurlarının da devreye girdiği şiir, ezgi-usul birlikteliğiyle ifade gücünü artırır. Ses değerlerinin eşitliğine dayanan aruz; vurguya, sesi uzatmaya, kısaltmaya, yükseltmeye, düşürmeye, kısalmaya, eksiltmeye imkân veren bir ölçüdür. İmale, med, kasr, vasl, sekt, bazı kalıplarda son tefilede bir hece düşürme, ilk tefiledeki ilk heceyi uzun okumaya fırsat verme gibi uygulamaları şairler tarafından etkili biçimde kullanılmıştır. Örneklerde de görüldüğü gibi aruz çoğu zaman şairin duygu durumunu anlatmada, vurgularını karşılamada, konuşma diline göre yazı dilinin dezavantajlı durumunu ortadan kaldırmada ciddi roller üstlenmiştir. Aruzla yazılmış şiirlerin takti ile okunması; duraklarına dikkat edilmesi, ulamalarının yapılması, medlerinin okuyuşta dikkate alınması, kısma ve eksiltmelerin farkında olunması şairin vermek istediği mesajın doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu anlamda taktili okuma dilin prozodik unsurlarını yansıtmayı ve mesajın etkili ve doğru alınması bağlamında hayati öneme sahiptir.

Kaynaklar

Akün, Ö. F. (2013), *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İsam Yayınları.

Altınok, Ş. (2018), *Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Prozodik Kazanımların Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Aydemir, Y. (2017), “Aruz Öğretimine Dair Dikkatler ve Teklifler”, *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Sempozyumu, Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına, Bildiriler Kitabı*, s. 739-749.

Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım (1994), Haz.: Sabahattin Küçük, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Bilgin, O. (1996), “Fuzûlî'nin Farsçaya Gösterdiği İlginin Sebepleri”, *Fuzûlî Kitabı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 163-165.

Demircan, Ö. (2013), *Türkçenin Sesezimi*, İstanbul: Der Yayınları.

Dilçin, C. (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

Dilçin, C. (1991), “Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Türkoloji Dergisi*, C.9, Ankara, s. 43-98.

Günay, V. D. (2004), *Dil ve İletişim*, İstanbul: Multilingual.

İlhan, A. (2001), *Kimi Sevsem*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karaalioglu, S. K. (1983), *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul: Yelken Matbaası.

Tarlan, A. N. (1966), *Ahmet Paşa Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.

Tarlan, Ali Nihat (1997), *Necati Bey Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları. TDK <http://tdk.gov.tr/> erişim tarihi 25.06.2019

Tulum, M. (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.

Nedim (2017), *Nedim Divanı*, Haz: Muhsin Macit <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html> Erişim 25.06.2019

Nevî (1977), *Divan Tenkitli Basım*, Haz: Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yahya Bey (1977), *Divan*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

PROJE KONULARI

1. Cinsel Yönelim Algısı ve Ses Özellikleri İlişkisi
2. Yaşa göre olan ses özellikleri
3. En ünlü Türk fonetikçiler
4. Türkiye Türkçesinin ağızlarının özellikleri
5. Fonetik ve stilistik
6. İstanbul Türkçe'nin ses özellikleri
7. Tonlama ve farklı metin tarzları

SINAV SORULARI

1. Ses bilgisi: amacı ve ödevleri
2. Ses bilgisinin dalları. Ses bilgisi ve diğer bilimler
3. Ses bilimi (fonoloji) ve dalları
4. Konuşma sesleri ve ses birimleri
5. Fonem teorisinin amacı. Fonem teorileri
6. Ses birimi. Ayırt edici özellikler. En küçük ortak çift metodu
7. Alt ses birimi. Tamamlayıcı dağılım. Serbest değişimleri
8. Alt ses birimlerin sınıflandırılması
9. Ünsüz ve ünlü. Ünsüz: sınıflandırılması
10. Ünsüz ve ünlü. Ünlü: sınıflandırılması
11. Ses olayları. Ünlülerle ilgili ses olayları
12. Ses olayları. Ünsüzlerle ilgili ses olayları
13. Hece: genel bilgi. Hece çeşitleri
14. Hece teorileri
15. Hece bölünmesi kuralları
16. Vurgu: genel bilgi. Sözçük vurgusunun çeşitleri
17. Sözçük vurgusu kuralları
18. Tonlama kavramı
19. Ton çeşitleri
20. Cümle vurgusu

1. Бартольд В. В. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. Москва : Восточная литература, 2002. 757 с.
2. Баскаков Н. А. Введение в изучение тюркских языков. Москва: Высшая школа, 1969. 383 с.
3. Баскаков Н. А. Историко-типологическая фонология тюркских. Москва : Наука, 1988. 207 с.
4. Баскаков Н. А. Очерки истории функционального развития тюркских языков и их классификация. – Ашхабад : Ылым, 1988. – 140 с.
5. Иванов С. Н. Арабизмы в турецком языке. Учебное пособие. Ленинград :Изд-во МГУ, 1973. 61 с.
6. Кононов А. Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников VII–IX вв. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1980. 255 с.
7. Кононов А. Н. История изучения тюркских языков в России. Дооктябрьский период. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1982. 260 с.
8. Кононов А. Н. Очерк истории изучения турецкого языка. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1976. 119 с.
9. Наджип Э. Н. Исследования по истории тюркских языков XI–XIV вв. Москва : Наука, 1989. 284 с.
10. Серебренников Б. А., Гаджиева Н. З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Москва : Наука, 1986. 302 с.
11. Сорокін С. В., Ксьондзик Н. М. Історія турецької мови: курс лекцій. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. 235 с. 7. Халимоненко Г. І. Історія турецької літератури / *Türk Edebiyatı Tarihi*: підручник / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2000. 370 с.
12. Черніков І. Ф. Туреччина й українсько-турецькі відносини в науково-педагогічній діяльності А. П. Ковалівського. *Східний світ*. 1995–1996. № 2–1. С. 131–137.

13. Baydar M. Atatürk ve Devrimlerimiz. İstanbul : İş Bankası Kültür Yayınları, 1973. 323 s.
14. Bozkurt F. Türklerin Dili. Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002. 744 s.
15. Caferoğlu A. Türk Dili Tarihi I–II. 4. Baskı. İstanbul – Bursa : ALFA, 2004. 246s.
16. <http://turkdili.gen.tr/tuerk-dili-tarihi.html>
17. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/turkcenin-tarihi-gelisimi>
18. <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/page/view.php?id=187754>.
19. https://unilib.library.pdpu.edu.ua/list.php?IDlist=Q_3#up

Навчальне видання

Юмрукуз Анастасія Анатоліївна, Ердогду Сефахат

Методичні рекомендації
з дисципліни «Теоретична фонетика турецької мови» для самостійної
роботи студентів 3-го року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Мова і література (турецька))

Авторська редакція

Підписано до друку 30.06.21. Формат 60×90 1/16.

Печать офсетна. Папір типографський № 3.

Тираж 300 екз.

Копіювальний центр «Магістр»

м.Одеса, вул.Торгова, 3

тел. 732-18-27